

Венцеслав Шолце

(България, Софийски университет „Св. Климент Охридски“)

Genealogy of The Unification during Late Socialism in Bulgaria. Part one: Historiography and Education books

Abstract: The aim of the paper is to interpret and deconstruct the structures of historical knowledge and historiographical discourse during the later stages of Socialist Bulgaria's cultural history (1970s-1980s)

Keywords: Unification, irredentism, nationalism, metahistory, deconstruction

Венцеслав Шолце

(България, Софийски университет „Св. Климент Охридски“)

Генеалогия на Съединението през късния социализъм. Част първа. Историография и образователна книжнина

Въведение. Обект, предмет, цел, подход.

Обектът на настоящото изследване ще представляват историческите текстове (научни, литературни, образователни и пр.), писани в Народна република България основно през 70-те и 80-те години на XX век и посветени на темата за Съединението на Княжество България и автономната област Източна Румелия. Предмет на настоящото изследване представляват тези текстове в качеството си на съставно-нееднородни и смислово нееднозначни построения. Последните се схващат като съдържащи проблематични пунктове и реторически ходове, подриващи предполагаемата им идеологическа функция успоредно с нейното реализиране. Целта на изследването е да разработи смисловите потенциали на тези концептуално-логически проблеми, които текстовете за Съединението (явно или не) маркират и разискват. Вследствие на това друга цел ще бъде изграждането на модел за евентуалното описание на текстове от подобен тип (т. е. текстове, свързани с т. нар. националистки „голям разказ“ от късния социализъм), който ще може да отчита по-подробно спецификите и комплексността на техния дискурсивен строеж. Съобразно формулировките на обекта, предмета и постановката на целта, подходът на настоящото изследване изхожда от претълкуването на фукояния проект за генеалогия на знанието. Това става в перспективата на определена деконструкция, която предоставя шанса за разгръщането на подривните ефекти на разглежданите материали като закономерен резултат от генеалогическото им изследване.

Както става ясно от горните уточнения, настоящото изследване очевидно се вписва в традицията на т. нар. метаисторически изследвания. За разлика от едноименния класически труд на Хейдън Уайт (White H. 1973) изследването няма да търси типологичното обобщаване на материала, а по-скоро проследяването и интерпретирането на несводимо разнородните текстови ефекти (реторически ходове, логически схеми, лексико-понятийни подборки, идеологически постулати, сюжетно-композиционни подред-

би, селективни изворови употреби и пр.), които съставляват дискурсите на Съединението по времето на късния социализъм (70-те и 80-те години на XX век; за краткост за-напред тези множества от дискурси ще бъдат отбелязвани с названието „късносоциалистически съединизъм“¹). Това поставя изследването в по-голяма близост до подходи като т. нар. *реторика на историческата репрезентация* на Ан Ригни (Rigney 1990), без да приема обаче пълното им припокриване. Формулираният от нея „принцип на незавършеността“ (*imperfection principle*) е особено продуктивен за изследването, доколкото набелязва комплексно-съставната сглобка, смисловата отвореност и нееднозначността на историографските текстове (Rigney 2001: 1-11, 93, 114 etc.). Съобразно принципа на незавършеността ще разглеждам историографските текстове като практика на определен *бриколаж*, който, успоредно с произвеждането на исторически тези, произвежда и смислови напрежения, даващи подстъпите за деконструирането на късносоциалистическия съединизъм. Затова възприемам направената от Жак Дерида радикализация на въведеното в научно обръщение от К. Леви-Строс понятие (Дерида/Derrida 1998: 417-421), за да потърся разгръщането на възможно най-детайлен и възможно най-комплексен модел за обхващане на особеностите на съединизма от отграничения период. Разглеждането на историческата книжнина като разнородна конструкция дава възможността за описването на горепосочените текстови ефекти в цялата им множественост и избягването на редуцирането им до обобщителен инвариант. До заключението за наличието на подобни инвариантни системи са достигали множество български изследователи на националистическия дискурс. Техните постановки са състоятелни и предоставят ценна отправна точка: „големите разкази“, устойчивите културни кодове и понятийните схеми на българския национализъм подлежат на извеждане и императивно-широката им разпространеност е безсъмнена. Това, което многократно се е пропускало обаче, бива тяхната смислова непостоянност и неопределеност. Всяко повтаряне и наративно реконфигуриране на тези формалноустойчиви структури (които съм склонен да схващам през изкованото от Дерида понятие *restance* (Derrida 1972: 378) трансформира и разпобява съдържанието им, поражда различия и точки на нерешимост, подрива обозначителните им механизми. Поради това и сглобяването между радикализираната от Дерида концепция за бриколаж и реториката на историческата репрезентация в стила на Ан Ригни ми се струва продуктивно. Това сглобяване би могло да даде подстъп към реинтерпретирането на проблема за структурата и съдържанието на историческата култура на 70-те и 80-те години. Подобна разработка може да се счита за значима, доколкото тъкмо през тези две десетилетия придобива размах, завършеност и твърдо се установява една нова форма на националистическа догматика. Догматика, която до голяма степен и до ден днешен господства над историческото въображение на (част от) специалистите, широката публичност, колективните нагласи и дори официалната държавна политика по историческото наследство. Оттук и възвръщането към тази проблематика (наред частните си научни задачи в полето на културната история и историята на идеите) има определен залог с оглед на актуалната социокултурна ситуация. То би могло да предостави средства за преосмислянето на дълбинните закоравели схващания относно историческото събитие на Съединението, неговите обяснения и закрепените етически оценки. В този смисъл целта на настоящия текст може да се формулира и като опит за проучване на потиснати и отхвърлени, но изводими имплицитни културни процеси от

¹ Скоро ще стане ясно, че би била основателна и употребата на същия термин в граматическо множествено число (*съединизми*, следователно *късносоциалистически съединизми* и пр.) Словоупотребата следва да се мисли в аналогия с вече разработвани разнородно-множествени дискурсивни „изми“ като ориентализма на Е. Саид и (отчитащия зависимостта си от последния) балканизъм в работата на М. Тодорова.

късния социализъм, свързани с коренното проблематизиране на елементите на национализма, националната държавност и националистическата история. За целта в рамките на настоящата част от генеалогичното изследване фокусът ще пада едновременно върху няколко типа произведения: публикувани през или около юбилейната 1985 г. текстове (по условие обременени със засилен идеологически ангажимент); препубликувани около юбилея „стари“ текстове (носещи отпечатъка на по-сдържани предюбилейни коментари и оценки); текстове от предходни години (те отчасти разкриват произхода на юбилейния национализъм и подготвят почвата за разгръщането му, отчасти обаче се разминават с него и разкриват произхода на безпокойствата му).²

Предварителна теза. Сюжетна схема на късносоциалистическия съединизъм. Разбор на дидактическата книжнина.

Както вече имах случай да отбележа, очертаването на повторимите шаблони е необходим, но недостатъчен, неокончателен и по-скоро подготвителен ход на проучвателската работа. По тази причина ще започна с едно условно огрубено излагане на схемата на съединисткия разказ, чиято елементарна форма обуславя по един или друг начин сюжетостроенето на всички разглеждани историографски текстове. За да дам нагледност на изведения повторителен инвариант, ще привеждам в бележки под линия показателни пасажии от учебникарската книжнина от периода. Последният ход ми се струва уместен, доколкото дидактическото съдържание по условие следва да съдейства за идеологическото дисциплиниране на населението през образователната система и следователно съдържа преди всичко устойчиво-основоположни и безусловно приемани идеологеми. В тях съответно трудно биха могли да се вплетат подривно-проблематичните елементи, които научноисторическите изследвания ще трябва да разглеждат и за които ще трябва да търсят и изработват определени обяснителни модели.

И така, приблизително реконструираният облик на схемата, следвайки материала от образователната книжнина, може да се очертае по следния начин:

1. Берлинският конгрес разкъсва изначалното единство на българите и българското землище;³

2. Българският народ целокупно и спонтанно се впуска в борба – всъщност продължение на възрожденските националноосвободителни борби – против решенията на Договора и против натиска на Великите сили;⁴

² Културните специфики на 80-те години и в частност идеологическите идиомы на юбилейността са отдавна разисквана тема в хуманитаристиката, срв. напр. Танкова, Василка, Милко Палангурски 2015: 22-27; Сукарев, Видин. „Честванията на 100-годишнината от Съединението в Пловдив“ – В: пак там, 57-64. В по-обобщен план 70-те и 80-те подлага на културноисторически анализ и Еленков, Иван. Културният фронт. С.: Институт за изследване на близкото минало, 2008 г. Посочените изследвания, макар и високоприносни, често пропускат логическите пукнатини, парадоксите и апориите, които съпътстват и изначално подриват изграждането и налагането на късносоциалистическия национализъм. В този смисъл сред историко-социологическите изследвания съм склонен да подкрепям (с известни уговорки) по-скоро проекти от порядъка на Петров, Пламен: Изкуство и власт в България през 70-те години на XX век, 2021.

³ „Берлинският диктат разкъсал жестоко България (...) Тракия била превърната в турска провинция под измисленото име Източна Румелия (...) Това бил тежък удар върху българския народ, който бил изправен пред нови тежки борби и изпитания“, Гюзелев, Васил, Константин Косев, Георги Георгиев. История на България за XI клас на единните средни политехнически училища. 1984 г., 176; „[българските депутати] се вълнуваха повече от разпокъсването на българската нация“, Димитров, Илчо, Мито Исусов, Йордан Шопов. История на България за X клас на единните средни политехнически училища. 1986 г., 4.

⁴ „Благодарение на смелата борба на родолюбивото население в Южна България бе затвърден българският етнически характер на областта (...) Всеобщ бе стремението за съединение на Южна България с Българската държава“, пак там, 17; „Руската войска и българското население в Южна България дали ре-

3. Източна Румелия се установява като противоестествено политическо образувание, което изначално и до последно се стреми към обединение с Княжеството, каквато е волята на целокупния български народ;⁵

4. Народът създава свои организации (комитети, дружества и пр.), единосъщни с него, които да работят за съединението и които носят основна заслуга за подготовката и осъществяването му (Бурмов, Косев, Христов 1978: 199-200; Димитров, Исусов, Шопов 1986: 18-19);

5. След многократни неспирни опити през 1885 г. българският народ осъществява обединението със свои собствени сили, по силата на суверенната си воля и напълно самостоятелно, въпреки външните пречки и без чужда помощ;⁶

6. През Сръбско-българската война народът защитава съединението и политическата си независимост, надделявайки посредством патриотичната си вдъхновеност.⁷

Както става ясно, основен идеологически персонаж в базово-елементарните схеми на късносоциалистическия съединизъм е националистическият конструкт на *народа*. Както ще проличи съвсем скоро обаче, съдържанието на историографските наративи нито се изчерпва с очертаната схема, нито ограничава понятийната си система до борбата на българския народ срещу господството на империалистическите сили. Нещо повече, ако трябва да лансирам една предварителна теза, съответстваща на постановките от въведението, тя би гласяла, че артикулирането на съединистките разкази (една предполагаемо суперлативно-възхвалителна дейност) изправя историците и авторите на учебници от 70-те и 80-те пред необходимостта (преднамерено или не, волно или не) да маркират и осмислят конструираността на нациите, несамотъждествеността на националните общности и оттук – относителността и проблематичността на идеологемите на национализма.

Берлинският договор и същността на Съединението.

Произход и националнополитическа специфика на Източна Румелия.

Както допуснах вече, всички разкази за Съединението по един или друг начин взимат като изходна точка провеждането на Берлинския конгрес, ревизията на Санстефанския договор и сключването на едноименния Берлински договор. Изследователите са в общи линии единодушни при оценъчното отрицание на Договора като нарушаване

шителен отпор срещу опитите за превръщането ѝ в турски вилает (...) Въпреки всичките усилия на английските и австроунгарските реакционери Източна Румелия си останала българска област. Твърдата съпротива на българското население и намесата на Русия заставили султана да се откаже от намерението си да изпраща войски в областта“, Бурмов, Александър, Димитър Косев, Христо Христов. История на България за X-XI клас на общообразователните трудново-политехнически училища. 1978 г., 199, 204.

⁵ „Тракия била превърната в турска провинция под измисленото име Източна Румелия“, Гюзелев, В., К. Косев, Г. Георгиев. История..., 176.

⁶ „селаните и градските трудеши се маси участвували масово в съединисткото движение (...) [защото] се стремели към унищожаване на феодалните остатъци в Източна Румелия“, Бурмов, Ал., Д. Косев, Хр. Христов. История..., 216; „Цяла Източна Румелия кипеше и бушуваше. Срещу народното надигане властта бе безсилна (...) След полунощ въстаниците от селата навлязоха в Пловдив. На тяхна страна премина командваната от майор Николаев войска. Конакът (...) бе обкръжен от въстаници и войници (...) Съединението бе истински народен акт, дело на самия народ (...) Замълчаха дори тези, които по-рано пречеа на революционното движение (...) Като се осланяше на собствените си сили и на справедливостта на стремежа си, българският народ извоюва най-голямото си постижение в борбата за национално обединение“, Димитров, И., М. Исусов, Й. Шопов. История..., 19-20.

⁷ „Не само Съединението бе дело на народа, но и неговото утвърждаване и международно признание бе извоювано благодарение на патриотизма и героизма на народните маси“, Димитров, И., М. Исусов, Й. Шопов. История..., 25.

на универсално-есенциални права на българския народ: както обобщава И. Димитров, Берлинският договор е „несправедлив международен договор (...) предвестник на империалистическата политика за преразпределение на света“, онеправдаващ „жестоко разпокъсания народ“ (Димитров/Dimitrov 1985: 15, 18). Според М. Манолова целта на Берлинския договор се състои в „отслабването“ на българския елемент, което в перспектива би трябвало дори да доведе до „по-бързото заличаване на славянския облик на областта [Източна Румелия]“ (Манолова/Manolova 1976: 39-40, 115-118, 121-124, 179-180, 196 и пр.). Разпокъсването на народното единство чрез Договора поставя препятствие пред народа по пътя на националноосвободителните му борби, които народът е призван да продължи. В този смисъл народното съпротивление срещу Берлинския договор се осмисля като слагащо началото на съединисткото движение, доколкото насилственото налагане на Договора поражда възобновяването на националнообединителното движение след кратката санстефанска утопия:

Народните митинги и демонстрации, адресите и мемоарите до великите сили, въстанията (...) изразяваха единодушната воля на българите (...) [за] пълно национално освобождение и национално единение (...) Движението срещу Берлинския договор, в което се включиха всички слоеве на народа, бе продължение на националноосвободителната революция (Димитров/Dimitrov 1985: 20);

[Берлинският договор предизвиква] масово съпротивително движение в страната. То започва спонтанно и почти едновременно във всички български земи (...) съединисткото движение се развива като неделима част от движението за пълно национално освобождение и обединение (Стателова/Statelova 1985: 3, 5);

продължение на националноосвободителните пориви до Руско-турската война (Митев/Mitev 1985: 9-35);⁸

В революционната организация, в комитетите българският народ бе намерил средство за достигане на националноосвободителните си стремежи, изхождайки от своя измислен път и позовавайки се на собствената си историческа опитност! (Дойнов/Doynov 1985: 6);⁹

Съединението (...) е продължение на българското националноосвободително движение (...) [българският народ] се сплотява в името на завещания от Възраждането идеал за пълно освобождение и обединение на българите (Стателова, Пантев/Statelova, Pantev 1985: 4).

Е. Стателова и А. Пантев предприемат малко по-нестандартен ход, като обясняват континуитета между Възраждане, Освобождение и Съединение чрез прокарването на типологическа аналогия в международнополитическия контекст на двете явления, имайки предвид установената в Европа след 1870 г. военнополитическа и дипломатическа конюнктура (Стателова, Пантев/Statelova, Pantev 1985: 7-9):

Политическата обстановка, в която е реализирано Съединението, не се различава особено от обстановката в навечерието на Освобождението (Стателова, Пантев/Statelova, Pantev 1985: 7).

Аналитичният ход е „нестандартен“, доколкото предполага външнополитически фактори като условия за установяването на непрекъснатостта на националното движение.

⁸ Уводът на книгата е посветен изцяло на аспекта на причините за съединисткото движение, коренящи се в нарушаването на „единството“ на българската национална територия и предизвикването на „спонтанно и всеобщо недоволство“ у „народните маси“.

⁹ Освен че свързва възникването на комитетите „Единство“ с концепцията за общонародна реакция срещу Берлинския договор, Д. Дойнов надълго очертава и континуитета между комитетското движение преди и след Освобождението, пак там, 13-152.

Скоро ще има повод за по-детайлното разгръщане на смисловите напрежения около автохтонно-българските и международнополитическите стойности на съединисткото движение. Сега-засега стига да се отбележи, че на този етап съединизмът е по-скоро склонен да схваща нелокалния елемент в народните борби след Договора преди всичко като демонстрация на универсалната хуманистична справедливост на българската кауза:

Прогресивното човечество горещо подкреплява борбата на българите за национално освобождение и за създаване на единна национална държава

чрез сливането на образуванияте след Берлинския конгрес „две държави“ (Митев/Mitev 1985: 34-35). Договорът не нарушава единствено националните интереси на българите, напротив – той нарушава общочовешките представи за справедливостта. Следователно частната перспективата на националнополитическите интереси на българите се схваща като съпадаща с универсалночовешката етическа истина. Оттук и всички инстанции, маркирани като противопоставящи се на справедливата кауза, търпят отрицателна оценка. По подобен начин М. Манолова класифицира националните различия между делегатите от назначената да изработи източнорумелийския Органически устав международна комисия. Авторката изтъква моралната легитимност на руската страна в преговорите, която дава предимство на руските делегати заради

вътрешната им убеденост в справедливостта на защитаваната кауза (...) принципната и правдива позиция за установяване на действителна, реално приложима, а не формална автономия в Източна Румелия (...) Тази именно съществена разлика в позициите на представителите в комисията (...) предизвикала спонтанната реакция на българския народ, не е доловена или умишлено е замъглена в изследванията на буржоазните автори чрез поставяне на една и съща плоскост заслугите на делегатите за либералния характер на Органическия устав на Източна Румелия (Манолова/Manolova 1976: 200-201).

Буржоазните историци, счита М. Манолова, пропускат именно универсалния аксиологичен фундамент, който разграничава западните от руските представители в комисията:

[в]ъпреки многобройните спънки, които срещнаха от представители най-вече на Англия и Австро-Унгария, руските комисари (...) направиха всичко възможно да влеят в постановленията на Берлинския договор такова тълкуване, което да бъде в полза на българската нация (Манолова/Manolova 1976: 200).¹⁰

Моноперспективното схващане за универсална справедливост на българската кауза (редом с конюнктурното подразбиране за хилядолетно-нерушимата дружба с „братския руски народ“, за която коментарът е излишен) пренебрегва потенциалното напрежение между постулата за самостоятелността на българските съединистки усилия и нееднократно изтъкваната помощ, получавана от Временното руско управление. Руската политика в този случай е и българска политика, доколкото е солидарна с универсално морално оправданата борба за национална независимост и национално съединение. Вероятно оттук и историографите не намират за проблематично да изтъкват руските приноси за българизирането на Източна Румелия, полагането на началата на българския държавен живот, изграждането на българската войска и дори за установяването и функ-

¹⁰ Впрочем в същата част от книгата задружното единство между стремите на българските и руските дейци, на което се приписва белега на универсалновалидната правда, би могло да получи и малко по-нюансирана оценка. Като признава „политическия мотив в интересите на Русия от запазването на българския характер на областта“, М. Манолова продължава да бъде склонна да утвърждава сантиментално-идеалистките причини за руската подкрепа: „това увличащо, чисто чувство на безрезервна и всеотдайна подкрепа на българското дело, породено от славянската близост между българския и руския народ“, пак там, 202.

ционирането на елементи от комитетската организация¹¹. Мотивът за българо-руското политическо единодействие се отразява и във формулираните от М. Манолова „три основни фактора“ за утвърждаването на „демократичното устройство“ в Румелия, което тя определя като „триединна форма на борба“, състояща се:

1. в наличието на руската военна и гражданска власт в областта (...);

¹¹ И. Димитров настоява, че „[н]еоченима бе помощта на Русия за българското национално изграждане“, 27-28 включително и за побългаряването на Областта чрез наличието на „руската войска“ на областната територия“, Димитров, И. Преди..., 26-28. Е. Стателова и А. Пантев подробно разискват въпроса за съотношенията между руската и българската дейност при борбата за българизация на Областта. Отчитат относно българизирането и отсъствието на османски войски в Румелия, че „всичко това е осъществено с руска помощ и сътрудничество. Тази първоначална борба за отстояване на българския характер на Източна Румелия е от решително значение за бъдещия успех на Съединението“, Стателова, Е. А. Пантев. Съединението..., 9. Следователно авторите на пръв поглед са склонни донякъде да усложняват идеята за абсолютната собственобългарска природа на Съединението. Показателно е обаче, че и тук проработва гореочертаната догма за тъждествеността между руската и българската кауза, карайки авторите да отбележат спонтанността на движението: „Решенията на Берлинския конгрес предизвикват масово съпротивително движение в страната. То започва спонтанно и почти едновременно във всички български земи“, пак там, 11. След това съавторското изложение прибегва до логическото комбиниране и успоредно съреждане между вътрешно-българското и външно-руското участие в процеса: „Възникването на българското население подкрепя усилията на руската дипломация да запази установения ред в областта. Но за да се избегнат международни усложнения, руското правителство се заема да направлява борбата на българите и техните искания съобразно с възможностите на момента (...) временните руски власти ръководят различните форми на съпротивата въпреки обвиненията на западните представители в подстрекателство на българите“, пак там, 13-14. По същия начин и дипломатическата мисия на Ив. Ев. Гешов и д-р Янкулов от 1879 г., настояват авторите, „съвпада с връхната точка в дипломатическите усилия на Русия“, пак там, 15. Руското и българското взаимно се допълват и подкрепят, доколкото при взаимодействието ми усилията на двата народа телеологически съвпадат по вектора на общата си цел. Малко по-късно авторите наново разместват ролите на подкрепящия и подкрепения пир обясняването на „стребежа областта да бъде изградена като българска държава“: „Благодарение на своето числено надмощие и политическо единство българите успяват да заемат органите на централната и местната власт“. Този път руското участие (тъй като вероятно авторите имат предвид периода след изтеглянето на руските войски, като изключват от коментира си остатъчното влияние на Временното руско управление) се описва като „активната подкрепа на руската дипломация“ за политиката на „областното управление“, пак там, 21. Очевидно в изложението на Стателова и Пантев приписваните детерминиращи стойности биха могли да варират и да се изменят съобразно някак противоречиви концептуално-ценностни съображения, раздвоени между маркирането на руското влияние и настояването върху автохтонизма на националните борби. Сходна разместимост се наблюдава и в наратива на Й. Митев. След като Берлинският конгрес предизвиква „всеобща тревога сред българите“, съпротивлението на народа срещу дислоцирането на турски войски в Областта се осъществява „с помощта на Временното руско управление“. Руската помощ се изтъква и при образуването на войска и гимнастически дружества, чиято цел се определя като „недопускане на турски войски в Областта, извършване на обединението и пр.“, Митев, Й. Съединението..., 59, 68-78. При заседанията на международната комисия отново се постановява българо-руския паралелизъм: „народните маси под ръководството на прогресивната интелигенция проявили особена активност“, при което тези „народни акции“ изиграват „[м]ного важна роля“ при оформянето на Органическия устав, пак там, 82-85. Финалното заключение приписва на самия исторически субект (народа) осъзнаването на единодействието: „народът (...) знаел, че всичко това било резултата на собствената му самоотвержена борба и на руския натиск“, пак там, 98. В научнопопулярния си очерк Е. Стателова до голяма степен загърбва техниката на успоредяването и набляга преимуществено на руските заслуги за утвърждаването на българската власт в Румелия: „Временното руско управление извършва огромна дейност за административното, съдебното и финансовото устройство на новоосвободените български земи (...) Характерно за дейността на руските власти в областта е стремението да се засили българското участие в държавните органи и в ръководенето на въоръжените сили, а също така да не се допуска различие в държавното устройство на Източна Румелия и княжеството пред вид бъдещето сливане на двете български части“, Стателова, Е. Съединението..., 17. Въпреки всичко това в заключителния пасаж се опитва да уравни факторите на външното и вътрешното: „Закрилата на руското правителство и свободолюбивият порив на българите обещава добро бъдеще за Източна Румелия“, пак там, 51.

2. в борбата на българския народ против решенията на Берлинския конгрес и запазване на българския характер на Източна Румелия;
3. в борбата на руските представители вътре в Европейската комисия за действителна автономия на Източна Румелия (Манолова/Manolova 1976: 202).¹²

Метафизическият субстрат на конструкцията *триединна форма на борба* демонстрира действащата в съединисткия дискурс тяга към отъждествяването на руските и българските политически действия при организирането и провеждането на борбите за утвърждаване на българския характер на Източна Румелия. Тази тяга подсказва, че идеята за единоедействието се явява и едно от уязвимите звена на съединизма. Едно деактивиране на имплицирания морален универсализъм би довело до аксиологическото подриване на митологемата за героично-самопожертвователната народна борба на българите за политически свободи. С оглед на подобни потенциални контрааргументи понякога все пак (въпреки гарантата на моралната правда) съединистките дискурси могат да прибегнат до презастраховачи уточнения, както прави например Д. Дойнов, употребявайки аксиологическата опозиция между Русия и Запада:

чуждите дипломатически представители (...) изтъквали подстрекателството и ролята на руските военни и граждански власти и омаловажавали самобитния характер и собствените приноси на българите в организирането на революционните въоръжени сили на областта (Дойнов/Doynov 1985: 257).

Сходни предохранителни уговорки внася и М. Манолова около същото звено от съединисткия сюжет. Според изложението ѝ „категоричността“, с която се отхвърлят предложенията на „западните държави“, наред с демонстрираната „готовност“ за бунт „показала на европейските делегати, че се касае не до никакви провокации от страна на руската власт и приближените до нея среди, а до едно всеобщо народно движение“ (Манолова/Manolova 1976: 71).¹³ Акцентът и в двата народозащитни откъса пада върху утвърждаването на исторически значимата функция на българския народ като определящ фактор на собствените си националноисторически процеси. Залогът в случая е удържането на идентичността и състоятелността на самия субект на националната история, откъдето – и на самата национална история като идеологически високостойностен проект. Коментарът на българо-руското единоедействие няма как да не отчита вписаността на съединисткото движение в глобалната надпревара между Великите сили. Но едновременно с това следва и да удържи ценностния постулат за автохтонността, да не допусне омаловажаването на суверенните народни усилия.

Настояването върху автохтонните приноси на българите за съпротивата срещу решенията на Берлинския договор е важно и поради друга причина: като начало, корен,

¹² На съответното място от текста по-рано българският принос за държавното конституиране на Румелия е подробно коментиран: „Чрез пресата, чрез многократно организираните демонстрации, митинги, често провеждани военни упражнения и безброй изпратени петиции (...) българския народ изразил готовността си докрай да брани своята свобода и независимост. Чрез тези форми на борба, в които взело участие цялото българско население на областта и им придало характер на всенародно движение, българите изразили своя протест“, пак там, 68. Впрочем изследователите биха могли на места да оценяват участието на българския народ в съпротивлението срещу западните делегати като по-скоро второстепенно: „Така заседанията на международната комисия започват под знака на остра и напрегната борба между представителите на Русия и представителите на Англия, Франция, Австро-Унгария, Италия и Турция. В тази борба косвено участие взема и българският народ, заставайки на страната на своите освободители. Разгърналото се още след приключване на Берлинския конгрес съпротивително движение става мощна опора на руската дипломация“, Стателова, Е. Източна Румелия. 1983 г., 21.

¹³ Авторката говори и за „революционна ситуация“ в Румелия, във връзка с която върху делегатите се упражнявал натиск от страна на „спонтанно изразения народен протест“, пак там 72; още: 87-89, 92, 113.

произход на съединистката борба, ранните етапи следва да бъдат прочистени от хипотетичните чужди, небългарски, несобствени вмешателства в преследването на националната кауза. Ако произходът и началото е белязан от чуждото, то тогава и самият характер на Съединението като националноисторическо събитие ще се оказва подкопан (Дойнов 1985: 7).¹⁴ Тази чисто самостоятелна българска съединителна дейност (която се схваща като започваща от самата зора на Освобождението и непрекъснато продължаваща до самото Съединение от 1885 г.) обикновено се обвързва с учредяването, идеологическото програмиране и дейността на различните комитетски организации, съществували на територията на Княжеството и Областта между 1878 и 1885 г. Подобни организации биват: споменатите комитети „Единство“; гимнастическо-стрелковите дружества; македонските комитети; БТЦРК и пр.¹⁵ Вече беше отбелязано, че учредяването на комитетите се маркира като унаследяване на предосвободенските революционноорганизационни традиции. Наред с това комитетите се осмислят и като превъплъщение на самия суверенен субект на народа, като израз и отливка на самата народна воля. Следователно – като метонимия на самия народ. Й. Митев обяснява образуването на комитетите „Единство“ като следствие от „започналата след Берлинския конгрес общобългарска борба за единство на нацията и държавата“, а БТЦРК – като „рожда на момента, в който съединистката кауза била твърде назряла“ (Митев/Mitev 1985: 43, 173). Посветилият им цяла монография Д. Дойнов определя ранните комитети като „една своеобразна самоорганизация на българското общество“, която трябвало да защити „общоосъзнатите интереси на българското население в областта“ (Дойнов/Doynov 1985: 175-177). Самобитността на комитетското движение се явява фундаментът на самостоятелността на предприетите съединистки действия по силата на описаната вече метонимична заместимост:

БТЦРК е плод на съединисткото движение, което има вече своя история (...) Опитът от съединистките акции през 1880 и 1884 г. показва, че българският народ трябва да разчита само на собствените си сили. БТЦРК се заема да осъществи съединението като самостоятелна българска акция (Стателова/Statelova 1985: 21).

Неслучайно и в преизданието на Илчо-Димитровата монография, засягаща дейността на БТЦРК, пета глава, назована „Български таен централен революционен комитет“ в първото издание, бива прекръстена с новото заглавие „Дело на самия народ“! (Димитров/Dimitrov 1987). Комитетите (и сродните им форми на организирано гражданско-народно поведение) не са изкуствена конструкция, последица от руското подстрекателство или от политическа заинтересованост. Напротив, те се представят като органично израстващи от самия народ, като напълно естествено местно явление, което чрез действията си провежда политическото въздействие на един напълно автохтонен български елемент.

¹⁴ Срв. написаното от Д. Дойнов: „С помощта на руските власти българското население в Южна България успя чрез различни форми на борба да отстои българския характер на изкуствено създадената Източна Румелия. В същност тази победа, за която важна роля се пада на комитетите „Единство“, бе първата причина и главното условие за успешното осъществяване на следващото голямо събитие по изграждането на общобългарското единство – Съединението от 1885 г.“. *Макар и с помощта на единородците си, българите от самото начало водят самостоятелно борбата за съединението си и следователно последното се явява резултат на суверенните им собствени усилия.*

¹⁵ За тези организации изследванията говорят най-често при разглеждането на ранните етапи на следосвободенския политически живот, срв. Е. Стателова, А. Пантев. Съединението..., 11-33; Стателова, Е. Съединението..., 17, 20-51, 67-68, 78-81. Димитров, И. Преди..., 17-19, 31-32. Митев, Й. Съединението..., 37-43, 45-59, 59-102. Дойнов, Д. Комитетите..., 177-185, 217-223.

По силата на националноосвободителния телеологизъм тази автохтонност би следвало да маркира еднакво първите и последните звена от комитетското движение, което кара Д. Дойнов да заяви, че

по своята същност, по поставената цел (...) те още по-тясно се свързват и родят с комитетите от 1885 г. и представляват едно общо цяло като комитетска организация (Дойнов/Doynov 1985: 8).

Или пък И. Димитров – че БТЦРК разчита на „една традиция в Южна България, на която основите положи Васил Левски още преди Освобождението“, поради което „[з]а кратко време цялата страна бе осеяна с комитети“ (Димитров/Dimitrov 1985: 90, 82-111). Подобни хронологически скокове (между години и десетилетия, преди и след Освобождението), от една страна, би трябвало да внушават монолитността, устойчивостта и непрекъсваемостта на българската революционна *традиция*. От друга страна обаче, отгътък снемането в традиция, могат да се припознават белезите на известна прекъснатост на съединисткото движение, която впрочем намира място в текстовете на късносоциалистическия съединизъм (Дойнов/Doynov 1985: 260-301).¹⁶ Елена Стателова е склонна да описва развоя на гражданско-комитетските организации като усложнен диалектически процес, в който се преплитат прекъснатостта и непрекъснатостта (привилегирвайки, разбира се, последната):

Съединисткото движение през 80-те години представлява широко народно движение (...) и се развива с различна сила като общонационален порив до провъзгласяването на Съединението (...) Всеки призив за Съединение връща към живот старите комитети (Стателова/Statelova 1985: 16).

Комитетските структури не са константни. Тяхното наличие и борбената им мобилизираност зависят от известна прагматика на политическите инстанции, следователно и *силата* на съединисткото движение (макар и *общонационално*) се изменя съобразно динамиката на политическите обстоятелства. Впоследствие, правейки характеристика на Захарий Стояновия комитет от 1885 г. (имащ за „главна задача“ подготовката за Съединението чрез тактиката „да създаде комитетска мрежа в страната“ (Стателова/Statelova 1985: 17-18), го концептуализира в хегелиански дух като спираловидно снемане на досегашните организационни формации:

Създадените през 1878 г. комитети „Единство“, гимнастическо-стрелковите дружества от 1878-1879 г. и възобновените за кратко време през 1880 г. комитети стават готовата и сигурна база на движението от 1885 г. На нея стъпва тайният комитет, като вдъхва нов импулс и придава нова организационна форма на готовността за Съединение (Стателова/Statelova 1985: 18).

Хегелианският модел позволява прекъснатостта и непостоянността на съединистките действия да получат морално оправдание и да бъдат реинтегрирани в идеологически релевантната концепция за неотлъчна народна борба. Последната обаче се натъква на проблематични пунктове, когато историографите трябва да разработват сюжета за съединисткото движение между 1880 и 1884 г., при което те се явяват склонни да разглеждат неуспехите на проведените акции като детерминирани от външнополитически фактори. Кратковременното съединистко усилие от 1880 г. около т. нар. „сливенско събрание“ например се описва по следния начин в „Преди 100 години“:

раздвижването около съединението постепенно умря. Главната причина бе поведението на либералното правителство [на Княжеството]“, като по оценката на

¹⁶ Показателно е например как Д. Дойнов отделя значително по-малко място от обема на монографията си за описанието на съединизма от периода 1880-1884 г.

автора движението „свидетелствуваше, че една популярна общонародна идея може да служи и на партийни, и на лични домогвания (Димитров/Dimitrov 1985: 65, 67).

Неуспехът на мимолетното възраждане на комитетското движение произлиза от липсата на подкрепа от страна на княжеските управници, които въпреки това се опитват да се възползват от него, преплитат егоистично-партийните си интереси със сакралното народно дело. Външнополитическото обяснение за неуспеха се повтаря и от Е. Стателова, която го тълкува обаче като въздействие на Силите: „Отношението на великите сили обрича съединистката акция на неуспех“ (Стателова/Statelova 1985: 9). Д. Дойнов също обяснява провала от 1880 г. с „международната обстановка“ (Дойнов/Doynov 1985: 280). Е. Стателова и А. Пантев намират причини във външнополитически процеси и за възникването, и за отмирането на начинанието от 1880 г.:

Подтикът за раздвижването на южнобългарските дейци идва от създалата се обстановка на Балканите (...) Възможността от нова балканска криза кара южнобългарските дейци да се заемат с подготовката на съединението; Отношението на великите сили и поведението на либералното правителство обричат съединистката акция на неуспех (Стателова, Пантев/Statelova, Pantev 1985: 22, 27)¹⁷.

Й. Митев разпределя причинния товар между недостатъчната подготовка и международнополитическите фактори:

Съединистката акция през 1880 г. се изродила в „кроежи“ и „опити“. Основната причина за това е, че тя не била добре подготвена и международната обстановка все пак оставала крайна неблагоприятна (Митев/Mitev 1985: 125).

Последният цитат демонстрира, че вътрешноорганизационните неуредици също могат да се привличат като аргумент за неуспеха от 1880 г., което допълнително подчертава склонността на съединистките текстове да обясняват неуспеха главно с външно-чужди действащи сили. Етико-дидактическото обяснение на този уклон сякаш е близко до ума: вината за неуспешната акция се приписва на чуждите сили, а не на суверенните народни маси и/или комитетите, доколкото неуспехът подкопава техния идеализиран образ (Димитров/Dimitrov 1985: 17).¹⁸ Цената на подобно обяснение обаче се състои в предпоставянето на преплетеността между комитетското движение и външнополитическите условия, следователно – в „нарушаването“ на строго определената граница между вътрешно (комитетите и народните маси) и външно (Княжеството и Силите) и в подчертаването на частичността, непълнотата и приблизителността на предполагаемата автохтонна самостоятелност на комитетската традиция.

Последното разколебаване на противопоставянето между вътрешно и външно в народнокомитетския съединизъм се подчертава още по-силно при интерпретациите на въздействието на държавния преврат в Княжеството от 1881 г. и последвалия го т. нар. режим на пълномощията. Оценката на авторите е сякаш единодушно отрицателна:

[Режимът] бил удар (...) върху съединистката идея (...) Княжеството вече не могло да играе първа роля в осъществяването на съединистката идея (...) Възстановяването на Търновската конституция има „важни положителни последици за разрастването на съединисткото движение (Митев/Mitev 1985: 131, 147).

¹⁷ Авторите дават тълкуване на отношението на либералите сходно с даденото от И. Димитров: „Оставайки съдържано, то [либералното правителство] не се изключва от съединисткото движение с цел да може да го контролира и да го използва за дипломатически сондаж“, пак там, 23.

¹⁸ И. Димитров например прилага същата експликативна реторика при коментара си за Кресненско-Разложкото въстание: „Крайно неблагоприятна бе международната обстановка за успеха на въстанието“.

Държавният преврат от април 1881 г. има тежки последици за княжеската политика по националния въпрос. Острите вътрешнопартийни борби около конституцията и правата на монарха отклоняват за известно време вниманието на българските правителства от Източна Румелия и Македония (...) След преврата отношенията между правителствата в двете български части се охлаждат и установените връзки за известно време се прекъсват (Стателова, Пантев/Statelova, Pantev 1985: 33, 34).

Суспендирането на Търновската конституция и свързаните с това вътрешнопартийни борби изместват на заден план националния въпрос. Намален е престижът на страната както пред Европа, така и пред българите от неприсъединените области (Стателова/Statelova 1985: 9).

Единодействието на народа, комитетите (които на този етап съединистките разкази не споменават или коментират бегло) и двете български правителства може и да бъде прекъснато по силата на вътрешнопартийни борби или взаимно нерезабирателство (Стателова/Statelova 1983: 149-150).¹⁹ Разривът между Областта и Княжеството довежда дори и до покълването на идеята за Източна Румелия като нов истински център на съединисткото движение, за какъвто го провъзгласява новоосновеният вестник „Южна България“; при това емигриралите в Румелия либерали начело със Славейков и Каравелов на даден етап дори започват да проповядват преднамерено забавяне на съединисткия процес:

[те] се обявяват против пропагандиране на съединението в момента, тъй като то би служило за закрепване на режима на пълномощията и положението на княза. А това би затруднило борбата за възстановяване на Търновската конституция, което трябва да бъде основна задача и главно условие за правилното политическо развитие на княжеството (Стателова, Пантев/Statelova, Pantev 1985: 37).

Усложняването на взаимоотношенията между България и Източна Румелия трае няколко години, като преминава през безрезултатните опити на „софийската дипломация за възстановяване на близките връзки“ (Стателова/Statelova 1983: 10-11) в периода 1882-1883 г. (целящи „издигане на авторитета на княза като символ на националното единство“ (Стателова, Пантев/Statelova, Pantev 1985: 34)) и разгарянето на вътрешнополитическата нестабилност в Княжеството през 1883 г. (Димитров/Dimitrov 1985: 73).²⁰ Накрая процесът се отлива в приетата през 1884 г. от София „политика на постепенно укрепване на връзките“ (Стателова, Пантев/Statelova, Pantev 1985: 34) и проявеното във връзка с това „сдържано отношение на княжеското правителство към агитацията за съединение, която пламва в Източна Румелия в началото на 1884 г. и е свързана с изборните борби между двете южнобългарски партии“ (Стателова/Statelova 1985: 12). Както става ясно, на този етап от сюжетостроенето на съединистките наративи тезата за неотклонната националнообединителна борба претърпява значително модифициране. Непостоянността и неравномерността на съединисткото движение в цитираните пасажии демонстрират неизбежното набелязване на неговата преплетеност с вътрешнополитическото положение на Княжеството (Стателова, Пантев/Statelova, Pantev 1985: 51)²¹, с един външнополитически (от румелийска перспектива) фактор. Ритъмът на съединист-

¹⁹ Е. Стателова коментира и развитото се между Княжеството и Областта в периода 1882-1884 г. прекъсване относно митническите тарифи.

²⁰ „От началото на 1883 г., във връзка с новото изостряне на вътрешнополитическото положение, интересът на управляващите среди в княжеството към съединението отслабна“.

²¹ Стателова и Пантев обясняват по следния начин добре известната в историческата наука колебливост на Каравелов: Борбите около династичния въпрос, слабите финанси и поетите железопътни задължения не позволяват активни действия по този важен външнополитически въпрос“.

кия процес, схващан като общобългарско и надпартийно движение, се оказва неразривно преплетен с ритмите на външната политика, международните отношения (Митев/Mitev 1985: 174)²² и вътрешнополитическите конфликти (Стателова/Statelova 1985: 14)²³. Съединисткото движение заедно със своите идеологеми може да се прекъсва, отлага, възобновява, потиска, ускорява, пренасочва, употребява, преосмисля. „Чистотата“ на вътрешно-надпартийно-самостоятелно-автохтонното движение се оказва дълбинно проникната от действащите сили на външното, хетерохтонното²⁴, партийното, които го превръщат в непостоянен и множествен процес. Следователно и комитетите като организационна форма на суверенната действаща сила на народа се очертават като нееднозначен и дори проблемен понятиен конструкт, като какъвто те ще се възвърнат в наративните опити на съединизма около централно-същностния епизод на самото Съединение от 6 септември.

Източна Румелия: повторението на нацията.

Както вече беше отбелязано, надали има толкова натрапливо повтаряно твърдение като това за самостоятелността, собствената заслуженост и автохтонната българщина на съединисткото движение:

Успешното провъзгласяване на Съединението става полезен пример в сетнешната българска история. То посочва пътя на движението за завършване на националното обединение – самостоятелна народна борба, подкрепяна и подсилвана от свободна България (...) Безпредметни са усилията на някои автори да търсят външни вдъхновители, крепители и защитници на българското Съединение. То е резултатът от всеобщото желание на нацията, българско дело и българско завоевание. Тъкмо поради това великите сили са принудени да се съобразяват с този реален факт (Стателова, Пантев/Statelova, Pantev 1985: 180);

Изворовите материали и историографските съчинения съвършено ясно показват, че Съединението е велико национално дело на българския народ и войската, извършено не само без ничия външна помощ, но и в противовес на заинтересованите външни сили, което още повече възвеличава революционния акт (Митев/Mitev 1985: 7).

При наличието на самостоятелни български институции (войска, администрация, парламент, граждански организации) маркирането на външнополитическата определеност на националноисторически събития, маркирането на детерминираността на *собственото/вътрешното/родното* от *чуждото/външното/инакоземното* съдържа рисковете от разколебаването на аксиологическия план на историографските трудове. Проблематичните асиметрии между собственото/чуждото и вътрешното/външното като параметри

²² С международнополитическите обстоятелства се обяснява например смяната в стратегическата програма на румелийските комитети: „Националните стремежи за цялостно освобождение и обединение обаче трябвало да отстъпят на изискванията на политическия момент. Външнополитическите условия били неблагоприятни за въстание в Македония (...) Обратно, вътрешнополитическите условия за Съединението били наредели, а мъчнотиите от външнополитически характер, макар и неблагоприятни, могли да се преодолеят“.

²³ Например в 1884 г. по замисъл на правителството се извършва реформа в кадровата структура и идейната платформа на Македонското дружество в Пловдив: „Страхувайки се от недоволството на Високата порта, правителството на Г. Кръстевич се постаравало да постави свои хора в ръководството на дружеството и да го насочи към благотворителна дейност“.

²⁴ В случая имам предвид конфигурациите на логическите операции, отигравани от историографските изследвания. Чуждестранното влияние в културен и икономически план може да се посочва без проблемно от историките, срв. напр. главата „Чуждото в Източна Румелия“ в книгата на М. Стоянов: Стоянов, М. Когато..., 69-86.

на националноисторическия процес тепърва ще се възвръщат и в другите етапи от функционирането на съединизма. Нека обаче се започне оттам, че въпросът за самата социално-политическа природа и националноисторическия статут на Източна Румелия поставят историографските съединизми пред редица трудни въпроси. Техните траектории по разнопосочни начини отвеждат историците към проблематизирането на централните идеологеме на национализма.

Нека започнем от една предсказуема констатация: бидейки творение на Берлинския договор и резултат от осъдителното „разединяване“ на националната територия, Източна Румелия често бива подлагана на крайно отрицателни или пренебрежителни оценки от страна на изследователите:

изкуственото превръщане на същинска Южна България [в Източна Румелия] (Манолова/Manolova 1976: 5),

една изкуствено скалпена държава (Стоянов/Stoyanov 1973: 36),

едно остаряло историко-географско понятие е прикачено на изкуствено обособена област, за да прикрие нейния истински характер (Стателова/Statelova 1983: 5), [и]зкуственото име „румелийци“, изработено на Берлинския конгрес от „мъдростта“ на неприятелите на българската независимост (...) е изоставено завинаги от самите тях (Стателова, Пантев/Statelova, Pantev 1985: 3);

народните въстанически отряди и войската с един удар пометоха изкуствено създадената автономна област със съчиненото име Източна Румелия (Димитров/Dimitrov 1985: 5) и т. н.

Щедротото употребяване на кода естествено/изкуствено безсъмнено трябва да сигнализира проблематичността на темата за Областта. Тази затруднителност вероятно се дължи на безпрецедентното в новобългарската история съществуване на две отделни държавни структури с преимуществено българско население, на две български държави. В тази посока Източна Румелия отново предоставя твърде амбивалентен случай на историографията. От една страна, борбата на българите и руската временна власт за българизирането на Областта следва да бъде описвана като положително или дори героическо постижение на българския съединизъм:

[Ю]жнобългарското население не се примирява с отреденото му от западните сили положение и това слага отпечатък върху цялата краткотрайна история на Източна Румелия (Стателова/Statelova 1983: 17).²⁵

От друга страна, като „изкуствено“, *конструирано* и противоестествено явление Източна Румелия трябва да се обрисова съобразно идеологемата на националното обединение преди всичко като временна, преодолима, инцидентно-пренебрежима:

южнобългарските дейци полагат усилия да изградят Източна Румелия като държава, но не с оглед на трайно отделно съществуване²⁶;

Държавното развитие на Южна България не се прави за задълбочаване на сепаратизма, а за приближаване до княжеството и улесняване на съединението (Стателова, Пантев/Statelova, Pantev 1985: 52, 218);

²⁵ Героизацията на българизирането понякога стига дори до подчертаното разпознаване на българската общност като водещ фактор: „Готовността на народните маси да се бият за своята свобода, умело използвана от руската дипломация, убеждава западните държави и Високата порта в необходимостта да не се вкарват турски войски в областта и да се избере главен управител българин“, Стателова, Е. Съединението..., 4.

²⁶ Стателова, Е. Източна..., 5.

доминиращият проблем бе да се укрепи българският национален характер на областта като главна предпоставка за бъдещото ѝ присъединяване към Княжество-то (Димитров/Dimitrov 1985: 45)²⁷.

Следователно и съединението на свой ред се явява закономерен, естествен и предопределен край на Областта:

[то] слага край на изкуственото разделяне на Северна и Южна България. Съединението е естествен завършек на историята на Източна Румелия, изкуствено скалпената малка държавица (Стателова/Statelova 1983: 37, 342)²⁸; [Съединението] бе естественият завършек на цялото политическо развитие на Източна Румелия и се желаше от целия български народ (...) По същество нямаше противници ниво в Княжеството, нито в Румелия (...) то бе дело на българския народ (Стоянов/Stoyanov 1973: 194, 197-198).

Съединистката насоченост и явната преходност на Областта се артикулират от Й. Митев направо в кодовете на общобългарския националнообединителен иредентизъм:

Разединението им в две държави наистина било тежък удар, но в основните стремления на народа за единство и за миг не чезнела и мисълта за робската участ на българите от Македония, т. е. след формирането на Княжество България и Източна Румелия съединистката идея господствувала в съзнанието на масите въпреки ангажираността им в борбата за гарантиране на румелийската автономия. Следователно българите от двете страни на Балкана преследвали неотлъчно стратегическата си цел – създаването на единна държава (Митев/Mitev 1985: 107).

Издад повърхностно-измамния изглед на автономията на Областта прозират същинският хоризонт и истинският смисъл на нейното автономно съществуване: присъединяването ѝ към целокупната българска национална държава под скиптъра на Княжеството. Декларации от подобен порядък вероятно работят като необходима встъпителна парола, която трябва още от началото на изложенията за Областта да обезвреди или поне да ретушира ценностните трудности около раздвояването на новоустановената българска държавност, около паралелното функциониране на две български държави. В същия порядък, още преди да пристъпи към коментирането на конкретни събития от историята на областта, монографията на Илчо Димитров развива интерпретация на един по-скоро юридико-теоретически въпрос: следва ли въобще Източна Румелия да се класифицира като *държава*. Отговорът на текста е отрицателен, макар и своеобразен:

Някъде Източна Румелия се представя за втора българска държава. Една-единствена българска държава съществуваше след Освобождението и това бе Българското княжество (...) По някои страни на управлението си Източна Румелия приличаше на държава – имаше парламент, правителство, войска, местно самоуправление (...) В същото време зависимостта ѝ от султана съвсем не бе формална (...) Великите сили изработиха основния ѝ закон и те единствени имаха право да го изменят (...) Източна Румелия не бе държава в истинския смисъл на думата (...) [тя беше] една провинция с парламентарен режим в границите на една абсолютна монархия (Димитров/Dimitrov 1985: 46-47).

²⁷ Също: „Независимо то партийните различия хората, които стояха начело на Източна Румелия, имаха съзнание, че са проводници на една общобългарска национална политика“, пак там, 47.

²⁸ Също: „Различията между отделните групи на българското общество не се проявяват в остри форми и поради наличието на силен обединяващ фактор – стремежа към осъществяване на национално единство“, пак там, 341.

Областта се определя като *неистинска* държава, псевдодържава или квазидържава, доколкото е лишена от *пълен* суверенитет и в края на краищата остава политически, юридически и институционално подчинена на външни чужди сили. Истинската държава има *пълен* суверенитет, *пълна* власт над собствените си структури, *пълно* самоуправление. Може би Източна Румелия е концептуално тревожеща и предизвикваща уговорките на текста-Димитров именно в качеството си на междинна форма, на границата на държавното и недържавното, позволяваща едновременно си интерпретиране като държава и като недържава. Самият цитиран пасаж е оформен като полемика, сблъсък на тълкуванията, индикиращ възможността за подобна неопределеност. Сред опонентите на тезата за псевдодържавата вероятно се числи и Елена Стателова, която в заключението на монографията си за Областта експлицитно говори за наличието на „две български държави“:

Източна Румелия се изгражда като една, макар и зависима, българска национална буржоазно-либерална държава (Стателова/Statelova 1983: 341, 345).

Явната спорност на определянето на Източна Румелия като държава изглежда още по-забележително, като се вземе предвид, че самото изложение на Е. Стателова не е чуждо на подобни твърдения:

Наред с това [българския си характер] Източна Румелия носи всичките белези на едно изкуствено политико-административно образувание: семейственост в управленческия апарат, слаба организация на някои ресори като съдебното дело, задълбочаваща се финансова неустойчивост (...) затруднения, свързани със зависимостта от Високата порта и великите сили (Стателова/Statelova 1983: 109).

Описаната дисфункционална изкуственост лесно може да се съгласува с концепцията на И. Димитров за Областта като непълноценна псевдодържава. Дали не става дума следователно за някакъв дребнав междуличностен спор? Мисля, че тематизирането на държавния статут на Румелия се корени в по-сложни причини.

Поначало, както беше демонстрирано, на практика всички изследователи са склонни да отбелязват държавната непълноценност на Румелия: в най-добрия случай тя е насочена още от създаването си към подчиняването на Портата и Силите, от една страна, и към съединистката амбиция на Княжеството, от друга. Едновременно с това с течение на разказването и анализите историците се оказват изправени пред необходимостта от изобретяването на обяснения за проявите на самостоятелен институционален и вътрешнополитически живот в Областта. Текстът на М. Стоянов например само вмята, че Съединението заварва недовършен строежа на новата сграда на Областното събрание (защо влага средствата си в подобна сграда една самоотричаща се преходна квазидържава?²⁹). Й. Митев определя Алеко Богориди и административно представената казионна партия като привърженици на първоначално съединение между Източна Румелия и Македония и като „противници на княжеската кауза“ за съединение под егидата на Княжеството (Митев/Mitev 1985: 137, 148). В другата си засягаща Съединението книга Й. Митев приписва в малко по-експресивен стил сходни амбиции и на Кръстевич: „[искаше] сам той, а не Батенберг, да стане княз на обединена България“ (Митев/Mitev 1969: 180). Като разбира за лошия „отзвук“ сред народа от тази своя идея, според текста „Кръстевич се озлоби още повече“ и даже казва пред приближените си: „Добре, аз княз няма да бъда, но и Съединението няма да стане“ (Митев/Mitev 1969: 180-181). Същите егоистични ламтежи Й. Митев провижда и в манталитета на източно-румелийските директори:

²⁹ „В този хамам той [„румелийският парламент“] заседаваше до своя край, защото Съединението изпревари завършването на специалната му сграда“, Стоянов, М. Когато..., 41; също 95.

Така разсъждаваха и министрите му, защото знаеха, че министерски кресла в обединена България няма да видят и се държаха за Румелия като слепец за тояга (Митев/Mitev 1969: 181).

Представата за властолюбивите егоистични управници, които не искат да пожертват облагите на високопоставеността си в името на националния идеал, се явява в разрез с идеята за самоотричащата се държава. Това не пречи на лансиращите последната идея разкази едновременно с това да маркират (дори и лаконично) користолюбието на румелийската политическа класа:

Създаваха се условия за една управляваща роднинска каста, за която личните и обществените интереси и критерии се смесваха и влияеха едни на други (Димитров/Dimitrov 1985: 45).

Употребяването на обществените средства и институции за роднинско-лични печалби предполага известна несамотъждественост в румелийското общество, известно различие в националнообединителния устрем. Нещо повече, последният би могъл да бъде поддривно употребяван от користо заинтересовани инстанции, чиито цели се определят едва отчасти или изобщо не се определят от идеала на съединението:

Поради общонародния си характер, поради изключителността си привлекателността ѝ [на съединистката идея] може да се изкористява от устремени към властта карьеристи, или пък за да се отклонява вниманието на народните маси от некадърността на управляващите (...) от негово име да се преследват не само общонародни, но и класови, партийни, лични цели (Димитров/Dimitrov 1985: 59-60).

Съединисткият код се оказва пресечна точка на разнопластови и несводими конкурентни сили: народ, правителство, класа, партия, индивид. Оттук се разкрива разнородността и множествеността на източнорумелийската социална система. Система, чиято сложна вътрешнополитическа структура може би е частично, но не и тотално определена от еднопосочния устрем към съединение. В случая несъмнено цитираният текст препраща освен това и към добре известен сюжет в историографията на Съединението и Източна Румелия: пропагандните употреби на съединистката идея през предизборните борби от 1884 г. Оттук се стига и до именуването на спечелилата изборите и отметнала се от съединистката си програма партия с названието „лъжесъединисти“³⁰. Злоупотребите със съединистката идея се посочват и от Й. Митев като затрудняващ обединителното движение фактор:

през април 1884 г. режимът на пълномощията бил вече пред пълно рухване, но все пак борбата за съединение не вървяла (...) и двете румелийски партии (...) спекулирали със съединистката идея“ (Митев/Mitev 1985: 141, Стателова, Пантев/Statelova, Pantev 1985: 46-47).

Другаде той се опитва да потърси и позитивни последици от пропагандната дейност около изборите от 1884 г.:

демагогско[то] експлоатиране на съединистката идея (...) ясно показвало, че съединистката идея вече е завладяла съзнанието на масите (Митев/Mitev 1985: 152-153)³¹.

³⁰ Отмятането създава, по думите на Й. Митев, „своеобразно положение“ в политиката на Областта. Митев, Й. Съединението..., 154-155.

³¹ Как следва да се интерпретира от логическа гледна точка адвербиалният елемент „вече“? Може би текстът на Й. Митев отново допуска в съдържанието си прагматичния идиом за променливата сте-

Е. Стателова и А. Пантев обясняват бездействието на Народната партия по съединението след изборите с това, че партията „се оказва в плен на своето русофилство“ и се съобразява с липсата на подкрепа от „царската дипломация“ (Стателова, Пантев/Statelova, Pantev 1985: 48, 58). Бездействието на управляващите съответно се определя с апологетичен нюанс като автоматична последица от идеологическо-стратегическата рамка на партията, но не и като проява на властолюбие или заинтересованост от удържането на предполагаемо самоотричащия се преходен режим. В по-ранната си книга Й. Митев не прибягва до оправдателни ходове и направо изобразява държавния глава Г. Кръстевич като конформист, удовлетворен от статуквото в Областта:

Гаврил Кръстевич (...) беше стар турски чиновник. Той влизаше в кабинета на великия везир с ниско темане. Чувствуваше се добре като васал на султана (...) Той не смееше да се покаже навън от двореца си. Страхуваше се от народа (Митев/Mitev 1969: 179).

Също по-ранното съавторско изследване на Христо Негенцов и Иван Банев (написано главно от последния) за образователната система на Областта, следвайки теоремата на класовата борба, недвусмислено представя самолегитимирането на управляващия режим като държавно заложена образователна цел: основна цел било „религиозното възпитание“, което „било в интерес на господстващата буржоазна класа“ (Негенцов, Банев/Negencov, Banev 1959: 71-72)³². Проповядвало се наред с това и „националното възпитание“, включващо „национално-шовинистическите идеи“ наред с „братска любов към руския народ“ (пак там/ibidem: 73). Съответно в източнорумелийското образование се провижда противоборството на две инстанции: държавната програма, прицелена в затвърждаването на съществуващия режим, и учителството, пропагандиращо „прогресивната“ съединистка идея сред учащите. Изводът гласи:

Искреното и дълбоко патриотично чувство у българите (...) се е използвало от буржоазните партии за техните политически и класови интереси. Но родолюбивото учителство е насаждало у българските деца истинска обич и привързаност към народа, неговото минало и борбите му за пълно освобождение (Негенцов, Банев/Negencov, Banev 1959: 74)³³.

При всички положения обаче предизборната борба и последвалото отлагане на съединисткото решение от печелившата Народна партия поставят късносоциалистическия съединизъм пред проблема за множествоно-хетерогенната сложност на румелийската политика.³⁴ Последната особеност ще се окаже твърде значима, когато се стигне до необходимостта от излагане, коментиране и оценностяване на събитията около същинското реализиране на Съединението през 1885 г. Ако за марксистически настроените историци класовото разслоение предполага множествеността като логично следствие, то тя би проблематизирала състоятелността на националистичния идиом на изследваната от

пен на революционна готовност на народа въпреки многократните декларации за непрекъснатостта на народния съединистки устрем.

³² Още на въстъпителните страници вече е било уточнено, че съединистката идея се употребява съобразно користо-класови интереси: „чорбаджиите, търговците и забогателите еснафи (...) в името на националния идеал използват движението за своите класови интереси“, пак там, 16.

³³ Също: „Учителството в Източна Румелия е било с напредничави разбирания“, пак там, 99. Още: 140-142.

³⁴ Е. Стателова описва дори и властовата конфронтация при назначаването на Кръстевич през 1884 г., когато възниква институционален конфликт между Директората и Постоянния съвет, доминиран от казионните, от една страна, и новият управител Г. Кръстевич, от друга, довел до разпускането на Областното събрание, провеждането на нови избори и назначаване на избраното ново правителство на Народната партия. Стателова, Е. Източна..., 202-204.

юбилейната 1985 г. Засега следва да се отбележи, че тази сложност се регистрира от тези изследвания, които търсят механизми за осмислянето и снемането ѝ в системата на съединисткия идиом. Показателна е предпазливостта, с която Е. Стателова реконструира политическото надхващане в Областта. Текстът на главата „Политически живот и партии в Източна Румелия“ (Стателова/Statelova 1983: 168-209) посочва, че след Берлинския договор „настъпва разделение по въпроса за начина, по който трябва да се води борбата“ за автономност на Областта (при все че междувременно посочва как все пак въпреки всичко „през първата година на свободния живот двете течения обединяват усилията си в името на една цел“ (пак там/*ibidem*: 168, 172). Чак по време на изборите от 1881 г. „избухват противоречията между отделните прослойки на буржоазията, които се изразяват в борба за власт между двете политически течения на страната“ (пак там/*ibidem*: 173), които впоследствие прерастват в партийните структури на Народната и Либералната партия (пак там/*ibidem*: 174-178, 178-184). Сюжетът изглежда ясен: следосвобожденското единство в борбата за българизация на Румелия деградира със задействието на „изкуствената“ държавна система и борбата за властовия ресурс. Любопитното в случая обаче е, че текстът споменава за наченки на вътрешните борби още през 1880 г.³⁵ или даже още по-рано, в сакрализирания предосвобожденски период:

Известно е, че видните пловдивски фамилии са разделени на два враждебни лагера още в предосвобожденския период (пак там/*ibidem*: 183).

Неколкократното хронологично изместване на произхода на конфликтността, стигащо до времето отпреди освобождението, демонстрира колебанията около признаването на различията, множествеността и неединността в общественно-политическия живот на пловдивската (и по-късно румелийската) общественост. Още по-забележителни са опитите на И. Димитров да субсумира множествеността на действащите сили в румелийските общественно-политически процеси, като употреби опозицията между *цел* и *средство*:

Целта бе обща. Ала по отношение на етапите към нея, на формите и средствата за борба имаше различие между различните фактори (...) Те произтичаха от различията в положението на трите области, но и от политически и идейни събаржения“; „Изобщо различните политически фактори, които действаха (...) преследваха обща цел, но препоръчваха различни пътища и средства за постигането. Към лятото на 1885 г. поляризацията бе налице и тя се отнасяше не до целта, а до средствата (...) [от всяка групировка] препоръчваха своята линия за единствено правилна, а другата – за погрешна, своето дело – за патриотично, на другите – за предателство (Димитров/Dimitrov 1985: 58, 118).³⁶

Изчистеното разграничаване между множествеността на *средствата* и единството на *целта* следва да гарантира телеологическата валидност на последната. Поради това и едно възможно „диалектическо“ тълкуване на двойката средство/цел (при което различните средства например биха могли да модифицират морално-политическата същност на целта) следва да бъде потиснато и изключено. В този смисъл опозицията средство/цел служи за удържането на телеологическата концепция за съединистката целенасоченост на националната политика на двете български държави:

³⁵ „Симптомите на очертаващите се различия се забелязват още в края на 1880 г.“, пак там, 173.

³⁶ Също: „Съединението бе обща прорама и обща цел на всички национални сили. Разграничението се явяваше при избора на средствата към тази цел“, пак там: 273.

Въпреки тактическите различия между двете партии те единодушно демонстрират своя стремеж да се запази единството на българския народ (Стателова, Пантев/Statelova, Pantev 1985: 17).

Невинаги обаче се предпоставя подобна непокътнатост на целта. Например Д. Дойнов не изключва противоборстващите групи в Румелия да се схващат като преследващи различни *цели*, при това още от ранните етапи на националната борба от 1879 г. и „борбата между „умерени“ и „крайни“ за ръководство на южнобългарските комитети „Единство“ (Дойнов/Doynov 1985: 185-259)³⁷. В класовоаналитичен код Д. Дойнов отделя „две тенденции“: една едробуржоазно-клерикална и друга селска, дребно- и среднобуржоазна (пак там/ibidem: 186-187). Относно въоръжаването на народа „и двете течения (...) били единодушни, макар че се различавали по въпроса за поведението на българските въоръжени и революционни сили и по крайните цели на борбата“ (пак там/ibidem: 212)³⁸. Сетне приписва „разтурянето“ на комитетите „Единство“ на „висшето духовенство, едрата буржоазия и част от колебливия слой на средната търговско-промишлена буржоазия“, които имали за цел „да не допускат военни и революционни събития в областта, които биха запалили спокойствието, имота и живота им, макар и в името на национални идеали, на които самите те не били чужди“ (пак там/ibidem: 245)³⁹. Подобно на съавторската монография на Неценцов и Банев, текстът на Д. Дойнов допуска, че съединисткото самозаличаване на Румелия не е абсолютна цел на цялата румейлска общественост. Източнорумелийското общество се обрисова като слоесто образувание, където дадена прослойка е склонна да поставя в йерархията на целите си егоистично-имущественото благополучие над националното обединение.

Какви са съображенията, които изискват въвеждането на предохранителната реторика относно различните форми на държавно самоутвърждаване в политическата система на Източна Румелия? В случая заработват различни обезпокоителни хипотези, които съвременната хуманитаристика някак няма навика да свързва с периода на 70-те и 80-те години:

Къде е гаранцията, че ако би се проточило във времето съществуването на Източна Румелия, обсъжданията на международния живот не биха наложили и българското национално развитие в две самостоятелни държави? Колкото сега да ни се струва парадоксален, подобен вариант на развитие не е за изключване (Дойнов/Doynov 1985: 269).

Пасажът донякъде разяснява функциите на разгърнатите разсъждения, на които се отдава Илчо Димитров по повод държавнополитическия статус на Областта: нейната автономизация се схваща като застрашаваща националното единство или дори като съдържаща опасност за разлом в националната идентичност на населението, за постепенното конституиране на румелийските българи като отделна етнонационална общност, оразличена от българите в Княжеството:

Една друга опасност можеше да възникне с отдалечаването на Съединението. С течение на времето Източна Румелия утвърждаваше автономията си (...) Заедно с положителното значение на тази еволюция, тя съдържаше предпоставки за отдалечаване и от България, които, колкото по-дълго продължаваше отделното съществуване, можеха да се увеличават и да се задълбочават (Димитров/Dimitrov 1985: 81).

³⁷ Дойнов, Д. Комитетите..., 185-259.

³⁸ Също: 229-236, където проследява по-детайлно конфликта между „крайни“ и „умерени“.

³⁹ Официалната забрана е от октомври 1879 г., пак там: 255.

За днешния читател, както и за читателя от 80-те, алюзиите към идеологическия развой на Македония и македонското население трудно могат да се избегнат. Е. Стателова и А. Пантев дори не се опитват да ретушират тези препратки:

Изкуственото разделение на „румелийци“ и българи, което застрашаваше националното единство на българския народ, бе пометено от самия народ. От гледна точка на по-сетнешните събития и днешната съвременност ние можем сериозно да се позамислим каква етническа изобретателност можеха да проявят враговете на това единство, ако делото от 6 септември 1885 г. не бе така решително започнато в Пловдив, така умело отстоявано в София и Цариград и така храбро защитено при Сливница и Драгоман (...) „Румелийците“ не пожелават да станат „румелийци“, да се превърнат в нещо различно от сънародниците си, както им бе предписала късогледата дипломация на буржоазна Европа (Стателова, Пантев/Statelova, Pantev 1985: 178)⁴⁰.

Настоятелността относно квазидържавното естество на Румелия, изглежда, винаги вече е имала едно второ дъно, свързано с допускането за изменяемостта и несигурността на националните идентичности, за преобразуваемостта и временността на колективната идентификация на населението.⁴¹ В случая българските историографи (въпреки предполагаемата си националистична идеологизираност) пристъпват към проблема за конструираността на национализмите и разискват произволно-относителния характер на националните идентичности. Следователно обезвреждането (или понякога дори премълчаването) на различията в Областта, на нееднозначността на съединистката идеология и на самостоятелността румелийските институции по своеобразен начин представлява опит за справяне с относителността на националистическата митология. Оттук – и опит за удържане на възприетата и/или наложената на изследванията идеологическа рамка. Оттук – може би това представлява и опит за самоудържането на основателността на самите изследвания, доколкото те се вписват в академичния историографски жанр на националната история. Проблематичността на националната общност на свой ред би подкопало и централното жанрообразователно понятие на националната история – Нацията.

Изпълнявайки концептуално-идеологическите си проекти, текстовете на съединизма се оказват принудени да стигнат до релативизирането на основанията си.

Народ, войска, правителство, съединение

Досега настоящото изследване се занимаваше главно с начините, по които се описват и интерпретират историческите процеси, отвеждащи към непосредствената подготовка и провеждането на Съединението. Както стана ясно, този дял от съединистките наративи е осеян с проблематични пунктове, логически лабиринти и дори апории, които сблъскват писането на историците с редица неудобни проблеми: произволността на знака, променливостта на идентичностите, прекъснатостта на историческите процеси, множествеността на обществените системи, относителността на националните принадлежности и пр. Всички тези апории се отливат и в събитийността на „самото“ Съе-

⁴⁰ Същата препратка, струва ми се, работи и другаде в книгата им: „Значимостта на това общонародно дело не винаги е адекватно отразявана в българската историческа книжнина. Покрусата от неоползотворените възможности и изгубените надежди за продължаване делото на Съединението като бе ли поставяха сянка над неговото място в новата българска история“, пак там, 3.

⁴¹ Срв. също по-скоро лаконичната констатация у Й. Митев относно недоволството към политиката на правителството на Г. Кръстевич, по вина на която „националното разпокъсване, постигнато на Берлинския конгрес, се превръщало в една мрачна действителност, на която край не се виждал“, Митев, Й. Съединението..., 157.

динение, в чиито историко-аксиологически възел историците ще трябва внимателно да разпределят ролите между персонажите на народа, комитета, правителството, милицията и *външните* фактори.

За целите на ясността и логическата последователност, ще си позволя да приведа отново няколко пасажа, в които се оформя идеализираният (и официозно канонизиран) облик на Съединението, набелязват се основните актанти в събитието и се задействат някои ключови за възхвалата му идеологеми:

почти безкръвна народна революция. Вътрешни врагове революцията не среща (...) Противодействието дойде отвън (...) Съединението бе дело на народните маси, на тяхното надигане срещу източнорумелийската власт и на единството им с войската (Димитров 1985: 271, 276); народът и армията, въодушевени от един общ идеал, ликвидират част от най-тежките клаузи на Берлинския диктат (Митев/Mitev 1986: 63);

На 6 септември 1885 г. българският народ извоюва голяма победа. По революционен път той успява да извърши обединяването на Княжество България с Източна Румелия (Чолпанов/Cholpanov 1985: 224);

По същество едно народно, въоръжено въстание, започнало още на 2/14 септември 1885 г. в Панагюрище, разпространило се из повечето райони на областта и с помощта на войската в Пловдив завършило успешно (...) Пред тези сили, подкрепени и от войската, изразяващи интересите на цялото българско население в областта, няма кой да устои (...) Затова и този исторически акт е осъществен почти безкръвно. Нещо повече, трябва определено да се каже, че този етап от националнореволюционните ни и обединителни борби, дело на народа ни, е не само безкръвен, но и е извършен по един майсторски начин въпреки някои недостатъци от гледна точка на дипломатическото му осигуряване (Вълков/Valkov 1986: 10-11);

[Съединението] било възприето с възторг и почти единодушно от цялото българско общество (...) Има един безспорен факт (...) Съединението от 1885 г. бе чисто национално, българско дело. То е стремеж и завоевание на цялото българско общество (...) утвърдено бе в победите на българската войска при Сливница и Драгоман в Сръбско-българската война (Дойнов/Doynov 1985: 347, 355-356);

народ и войска в Пловдив (...) с една безкръвна революция обявяват съединението на България (...) Борбата за утвърждаване на Съединението се водила преди всичко срещу съпротивата на външните сили (Митев/Mitev 1985: 7, 439);

първата самостоятелно реализирана българска акция след Освобождението (...) самоотвержената и героична борба на българския народ разчиства пътя за напредъка на България (Стателова/Statelova 1985: 45, 47);

съединението (...) осъществено и защитено от българския народ от септември 1885 до април 1886 г., преминава през много драматични епизоди, най-драматичният от които е кратката Сръбско-българска война, спечелена от българската храброст и патриотизъм. Тази война мобилизира и консолидира националната енергия и показва на света, че българите не са само пострадавши мъченици в политическата история. Съединисткото движение, успешно реализирано и защитено със собствени сили, повишава националното самочувствие на българите, укрепва тяхното убеждение, че те вече могат да бъдат творци на своята национална съдба (...) да „правят“ своята история (...) Съединението завършва кратката ера на държавно-политическото детство на българите след Освобождението (Стателова, Пантев/Statelova, Pantev 1985: 176).

Дори повърхностният разбор на приведените изказвания може да установи няколко повтарящи се мотиви: Съединението е общонародно дело и собствена заслуга на българския народ; то е резултат изцяло от самостоятелните действия и собствените сили на българския народ и е осъществено без чужда помощ; то е проведено *почти* безпроблемно и при *почти* целокупното единодушие на участниците в събитието и на българския народ; то демонстрира политическата зрялост на българите и бележи встъпването на България като участник в световноисторическия процес. Уточнителните вметки от рода на *почти* или *преди всичко* обаче не са случайни – те индигират проблематични казуси, свързани с упражняването на насилие, сблъсъците между правителството и съюзниците от комитета и пр. Лексикалният подбор в цитираното също е показателен за още една, при това централна и твърде комплексна неяснота в разказа за Съединението: проблемът за атрибуцията на съединителния акт, за субекта, комуто се пада заслугата за провеждането и извършването на народоползното действие. Най-сетне се поставя и въпросът за политико-аксиологическата класификация на самото Съединение, следователно – и за неговата идентичност, за смисловата му същност и мястото му в българската история.

Последният въпрос – който е начална и финална точка на всеки наратив на съединизма – не е чужд на самите историци, склонни да отчитат особеностите му на комплексно историческо явление:

[съществуват] четири аспекта на Съединението – причини, подготовка, осъществяване и последици (Митев/Mitev 1985: 8);

Провъзгласяването на Съединението е само миг – върховен, кулминация – от един исторически процес. Този процес включва предпоставките за Съединението, условията – вътрешни и външни – за неговия успех, подготовката (...) въстанието на 6 септември, отношението към него в България, на Балканите и в останалата част на Европа (...) неговите последици в по-нататъшната историческа съдба на народа ни (Димитров/Dimitrov 1985: 5).

И. Димитров и Й. Митев еднакво отчитат смисловата сложност на историческото събитие, в чийто семантичен обем са вписани едновременно предхождащите го детерминирани условия и следхождащите го непредсказуеми ефекти, подготовянето и извършването, ответната реакция сред българското правителство и чуждестранните сили. Следователно доктриналните декларации относно самостоятелността на съединителното действие не трябва да се възприемат еднозначно, доколкото са вписани в далеч по-сложна логико-концептуална инфраструктура, чиито очертания ще се опитам да проследя.

Впрочем донякъде вече въпросът беше засегнат, когато се разглеждаха сюжетните линии около концептуалния персонаж на комитетите, които линии продължават да функционират и при очертаването на самата кулминация на съединителските наративи:

борбата за съединение в Източна Румелия (...) ще се възглавява от народни комитети, докато партиите (Народно-съединителската и Либерално-казионната) ще използват националната идея за свои политически цели (Митев/Mitev 1985: 116); движението за обединение бе съставна част на българската национална революция (...) комитетите „Единство“ възникнаха на българска почва, опираха се на българските националноосвободителни традиции, действаха самостоятелно, разчитайки главно на собствените сили на българския народ. Това ни дава основание да направим и последния извод – че в борбата за обединение на България до извършването на Съединението от 6 септември 1885 г. великите сили в т.нар. Румелийски въпрос не играеха решаваща роля, или по-скоро тяхната роля бе пове-

чето наблюдателна – борбата на българския народ, на българската общественост, на комитетската организация. Едва след това те се намесиха активно в подкрепа или против Съединението“ (Дойнов/Doynov 1985: 357-358).

В съответствие с отъждествяването на народа и комитетите началото на „същинското“ Съединение обикновено се поставя през 1885 г. и учредяването на оглавяван от Захарий Стоянов македонски комитет, който скоро прераства в революционна организация, чиято дейност постепенно се разширява и преориентира целите си от целокупното обединение на българските земи към съединението между Княжеството и Източна Румелия. В очертавания от горните два цитата сюжет безсъмнено ролята на представител на народната воля се отрежда на Захарий-Стояновия БТЦРК, докато политически партии и външнополитическите актанти следва да се схващат или като намесващи се едва постфактум, или като пренебрежими по значението си, или като напълно несвързани с резултатите от движението. Проблематичната точка, както ще видим, се явява по-скоро откъм участието на партийните дейци и най-вече – откъм участието на румелийската войска (милицията) в движението. Участието на войската като държавна институция има непосредствено значение за класифицирането на съединението от юридико-политическа перспектива. Нека започна оттам, че на комитетската организация – следователно и на представявания от нея *народ* – обикновено се приписва основна заслуга за организирането и провеждането на съединителската акция. В този смисъл (доколкото народът и комитетите са отъждествени) народът се самоорганизира, самоагитира и самонасочва по пътя на борбата. В официалното си обръщение към участниците на конференцията, излъчила съответния сборник, Георги Вълков извършва именно такава атрибуция:

Доказано е, че извършеният на 6/18 септември 1885 г. акт (всъщност това е цял исторически процес) е дело на широките народни маси. Това не е нито преврат, нито военна акция или осъществен заговор, а израз на възжеланията и борбите на коренното българско население от Южна България, което не може да се помири с несправедливите клаузи на Берлинския диктат, разпокъсал народа и земите ни (...) Научните изследвания, посветени на юбилея, по същество сложиха точка и на един друг въпрос, по който до неотдавна имаше съществени различия: въпросът за силите, играли ръководна роля при осъществяването на Съединението (...) изключително важна е защитата, която князът и правителството поемат, на акта от 6/ 18 септември (...) Ръководна роля [обаче] в съединителското движение играе демократичната интелигенция от Южна България и най-вече онази част от нея, която е участвувала в национално-революционните ни борби – бивши поборници, опълченци и пр. Твърде дейни в тази насока са поборническо-опълченските дружества, които всъщност са и нещо като легална изява на тайните комитети (Вълков/Valkov 1986: 9-10).

В пространния (и твърде нееднозначен) откъс от изказването проличават някои от особените логически ходове, чрез които съединителското движение получава идеологическа легитимация. Формулирани са няколко действащи сили (*народни маси, южнобългарско коренно население, князът и правителството, национално-революционна демократична интелигенция, тайни комитети*), сред които обаче се извежда като основен детерминиращ фактор именно групата на национално-революционерите, към които спадат дейците на БТЦРК като Захарий Стоянов, Иван Андонов и пр. Множествеността на факторите се разписва, разслоява се йерархически и накрая се стига до абстрахирането на един от елементите, на който трябва да се присъди аксиологическото утвърждаване и идеологическата възхвала като *същински, истински* ръководещ историческите процеси субект. В случая в позицията на този субект се явява подробно проанализираната по-горе мета-

физическа амалгама между комитетите (синонимни с т. нар. *демократическа интелигенция*) и народните маси.

Въпреки че изказването на Г. Вълков постулира, че въпросът за действащите сили зад съединисткото движение е разрешен, той всъщност е далеч от каквото и да е решаване. Съавторската работа на Стателова и Пантев дава следния отговор:

В успеха на Съединението се преплитат главно три потока национални усилия: търпелива подготовка за обявяването му, осъществена от целия народ и местните източнорумелийски дейци; неотстъпна дипломатическа подкрепа от българското правителство в София (...) и най-вече героизмът на българската армия и опълчение, на обикновените български хора (Стателова, Пантев/Statelova, Pantev 1985: 177).

Сред всички хипотетични фактори *главно* се изтъкват собствено националните постъпки на българите, първите две от които, за разлика от постановката на Г. Вълков, не се подреждат йерархически по признака на приносността. В случая привилегията се отдава на друго логическо изравняване – между *армията* и *обикновените български хора*. Този ход, струва ми се, отново се свързва с основния проблем за участието на организирани военни сили в съединисткото движение. Заключение на книгата може би настоява върху истинността тъкмо на едно от най-спорните твърдения именно за да подсигури състоятелността на изложените тези и да обезвреди обезпокоителните смислови различия: „Актът от 6 септември е подготвен и осъществен от БТЦРК, но в защита на делото се включват всички среди на българското общество“ (пак там: 178)⁴². Подготовката и осъществяването на единичното събитие се приписват на конкретната инстанция на комитета, но заслугата за окончателния триумф на съединисткия процес се разпределя между цялото общество. В същата посока работят и пасажите, посветени на утвърждаването на общонародната заслуга за успеха на съединението:

Чувството за национална общност и стремежът към оцеляване и напредък чрез единство не са накърнени от неизбежните дребни партийни страсти или лични амбиции (...) Независимо от съображенията на княз Ал. Батенберг съединисткото движение се развива по свои закони, самостоятелни от монархическите амбиции, а и от партийните спекулации на българската буржоазия (...) злободневната партизанщина спекулира с успехите и неудачите на Съединението, но то остава непокътнато от последователните драматични изпитания в нашата история. (Стателова, Пантев 1985/Statelova, Pantev: 177, 181-182)⁴³.

Маркират се и се отричат множество от елементите, които поставяха пред затруднение историческите наративи в предходните сюжетни звена: успехът на съединисткото движение се утвърждава като надпартийно, универсалновалидно, народносуверенно, авторитонно постижение. С аналогичен реторически ход заключителната част на съавторс-

⁴² Срв. също: „Съединението се подготвя и провъзгласява от източнорумелийските дейци под ръководството на БТЦРК, но в защитата му се включват всички среди на българското общество – от народните маси и интелигенцията до правителството в София и княза“, Стателова, Е. Съединението..., 46. Сръбско-българската война се явява върховна точка на народното единство: „В защита на отечеството се вдига целият български народ (...) в нея [войната] българският народ проявява висока патриотична и военна доблест, като защитава с кръвта си справедливото дело на Съединението“, пак там: 43-44.

⁴³ Срв. също: „малката славянска страна, която съвсем наскоро е престанала да бъде османски вилает край Дунава, сама предприема първа решителна стъпка, с която показва, че няма никакво намерение да следва съдбата, предписана ѝ от императивите на европейската дипломация (...) [съединението] е общ резултат от вътрешните национални усилия, в които е изцяло ангажирана българската общественост въпреки вече съществуващите остри социалнополитически борби в следосвобожденската действителност“, пак там: 3-5.

кия текст подчертава Съединението като собствена заслуга на народа и посредством отрицанието на идеята за външнополитическата му определеност:

българските политически дейци (...) са лоялни към силите и Високата порта, но не са сервилни към никого. Те не изпадат под ничие влияние заради приетата ограничена дипломатическа помощ. България не познава зависимостта на кралмиланова Сърбия от Австро-Унгария въпреки изпитанията, на които я подлагат дипломатията, войната и враждебното обкръжение от близо и далеч. (пак там/ *ibidem*: 177)

Текстът прибягва до поредица разграничения (*лоялност*, но не *сервилност*; *помощ*, но не *влияние* или *зависимост*), чиято предохранителна функция неизбежно съдържа в себе си следите на отхвърления нежелателен образ на Съединението: продукт на струпване на международнополитически обстоятелства, с които всеки един политически акт на българските държавници е принуден да се съобразява (и следователно винаги да „загубва“ немалка част от статуса си на самостоятелно политическо действие). Характерът на презастраховка на горните пасажии става още по-открит, ако се привлекат сравнения с други пасажии от текста, в които авторите наблягат, макар и доста тънко, на свързаността и обусловеността на съединисткото движение от външнополитическите фактори:

Годините, в които се заражда, развива и успява делото за съединение на Северна и Южна България, представляват хронологическото гранично разделение между старите съюзнически отношения и новото прегрупиране на силите (...) Това преходно състояние на неустановеност (...) значително допринася за благоприятния климат при реализацията на съединистката идея от българския народ“; „Българската общественост и отделните български политически дейци независимо от остри вътрешни разногласия успяват да оползотворят съществуващите противоречия между великите сили“ (Стателова, Пантев/Statelova, Pantev 1985: 10, 178).

Дори ако външните условия добиват значимост, като предоставят необходимите условия за възможност, тяхното въздействие не бива да се схваща като нарушаване на суверенната самостоятелност на собственобългарското постижение на *народа/обществеността/дейците*:

Паметната акция в Пловдив от септември 1885 г. се извършва, когато между княжество България и Източна Румелия не е преставала да съществува общността на българската нация, когато двете правителства са подготвили с целенасочени мерки „съединението на духа“. Това предхожда и предопределя дипломатическото, политическото и административното съединение (пак там/ *ibidem*: 178).

Последният пасаж насочва към най-дълбоко имплицирани пресупозиции на подобна апология на народната самостоятелност на съединистката дейтелност: идеалистското метафизическо привилегироване на духа над материята, на вътрешнонравственото над външнофактичното. Съединението е собствено дело на народа/нацията, доколкото началната стъпка на духовното съединение не само предхожда, но и предопределя едновременно етикоаксиологическата му същност и политикофактичният му изход. Без допълнително да коментирам странното твърдение за постоянното съдействие между двете български правителства, нека предположа, че близкият прочит на съавторския текст достигна до една основна метафизическа предпоставка зад късносоциалистическия съединизъм: осъществяването на Съединението от народа предхожда и надвишава всички други вмешателства или приноси. Всички действащи сили, които по някакъв начин са оставили отпечатък си в Съединението, следва безусловно да се снемат в метафизическата *архизаслуга* на народа. Тази пресупозиция, струва ми се, ръководи дори изводи-

те на някак по-хладнокръвното писане на Йоно Митев и го отвежда до утвърждаването на ролята на БТЦРК като съсъд на народната воля:

БТЦРК, който извършил политическата и военна подготовка на Румелийската революция, с право може да се каже, че изиграл ролята на катализатор на събитията. Съединението било жизнена необходимост, но било ускорено силно от дейността на БТЦРК (Митев/Mitev 1985: 438).

БТЦРК не поражда съединисткото действие, не го конструира и не го налага „изотгоре“ на масите, а единствено го катализира, дава насока и ускорение на суверенния устрем, запазвайки го чист, доколкото представлява неразривна част от самата народна маса:

Съединистката идея е наложена от живота чрез утвърждаването на българския характер на Източна Румелия, изграждането ѝ като българска либерално-буржоазна държава, чието развитие влиза в конфликт с регламентираната от великите сили зависимост от Високата порта. БТЦРК е плод на съединисткото движение (...) Опитът от съединистките акции през 1880 и 1884 г. показва, че българският народ трябва да разчита само на собствените си сили. БТЦРК се заема да осъществи съединението като самостоятелна българска акция (Стателова, Пантев/Statelova, Pantev 1985: 59-60).

Ако следваме причинно-следствената верига, изложена в пасажа, именно метафизическата инстанция на *живота* се оказва същинският демиург на Съединението: със средствата на българизирането и държавното изграждане на Румелия *животът* придвижва *съединисткото движение* до етапа, от който Захарий-Стояновият комитет органично израства като *плод* на движението, като негова издънка, която трябва да го доведе до успешен край. Привидно наивният метафизикализъм на пасажа не трябва да се подценява, доколкото той постулира един значим момент от смисъла на събитието: то не представлява някаква случайност, инцидент, благоприятно конфигуриране на обстоятелствата и пр. Напротив, Съединението изпълнява една онтологична предопределеност, то съответства на същността на нещата, на естественото развитие на битието и на разгръщането на световноисторическите процеси.⁴⁴ Неговата универсална, общочовешка валидност трябва да изключва възможността за опетняването му с нискоморалните фактични примеси на интересите, користта, печалбата, борбата за власт и пр. Всички тези обобщителни метафизико-историософски концептуализации следва да разясняват същността на комитета като превъплъщение на народа и всеобщата справедливост на човечеството, като блокират и отклоняват хипотетичното му интерпретиране като инструмент на чужди влияния, машина в ръцете на княз Батенберг, произведен ефект от международната политика и пр.⁴⁵ Затова, ако историографите изтъкват някакви допринасящи за съединисткото движение фактори, различни от коренящите се в народното дело, задължително трябва да прибегнат до някой охранителен алгоритъм.⁴⁶ Когато в глава

⁴⁴ Срв.: „Съединението е поставено на дневен ред от самото икономическо, политическо и културно развитие на Източна Румелия. Предварителната подготовка и назрелият исторически момент извикват на живот организацията“, Стателова, Пантев 1985: 60.

⁴⁵ Става дума, разбира се, за дълбинния метафизически постулат зад реториката на текстовете. Обуславящите съединисткото движение от 1885 г. причини биха могли да се описват и доста по-съдържано под формата на „икономически причини“, „лошото отношение на Високата порта към българите изобщо“ и т. н. Митев, Й. Съединението..., 155-165. Също: „Икономическата необходимост за държавата и нейният просперитет налагат националното обединяване като главна външнополитическа цел“, Стателова, Е. Съединението..., 5. Тук нямам възможност да коментирам не по-малко проблематичните прогресистки аксиологемии от рода на *икономическо развитие*, *държавен просперитет* и пр.

⁴⁶ Д. Дойнов направо прибегва до йерархизация на обуславящите причини, поставяйки „националните“ над всички останали: „Наред с това [личните амбиции на княза Батенберг] стремежът към обе-

трета „Подготовка и провъзгласяване на Съединението през 1885 г.“ (Митев/Mitev 1985: 166-254) Йоно Митев разпределя подготвителните организационни приноси между „народната борба“ (предвожданата от „представители на националнореволюционното движение“), политическите дейци от Княжеството и личните стремежи на княз Александър (пак там/ ibidem: 166)⁴⁷ (на когото дори приписва ръководна роля (пак там/ibidem: 167-169)). Този подбор на детерминиращите причини съответно следва да се оправдае чрез успоредяването им със стремежите на народа:

Стремежът на Александър I да застане начело на обединена България в този момент съвпадал със стремежите на прогресивните национални сили и следователно неговите лични интереси съвпадали с интересите на нацията (Митев/Mitev 1985: 168-169).

Личните амбиции на княза се приемат като един от двигателите на националноисторическия процес единствено доколкото представляват моментен еквивалент на народните стремежи, доколкото в даден исторически момент личните амбиции се снемат в общонародната съединителка борба.

Съответно с гореизложеното композиционните дялове от разглежданите текстове, които засягат подготовката на Съединението, преимуществено се концентрират върху възникването и идейно-мирогледната система на БТЦРК, организационната и пропагандната му дейност, преговорите с представители на милицията и с пратеници от Княжеството и борбата на комитета против правителството на Областта (Митев/Mitev 1985: 169-175, 178-188, 197, 201 и пр.; Стоянов/Stoyanov 1973: 198; Дойнов/Doynov 1985: 301-354; Стателова, Пантев/Statelova, Pantev 1985: 53-82). Уклонът на изследванията, по всичко личи, недвусмислено търси извеждането на комитетската дейност като основната сила зад осъществяването на Съединението през 1885 г., тоест препотвърждаването на метафизико-националистичните декларации по пътя на документално-позитивистката интерпретация. При все това на места текстовете на съединизма се оказват склонни да допускат оценки, които трудно биха могли да се съгласуват с постановката за ръководната роля и основната заслуга на БТЦРК:

в организационно отношение дейността за осъществяване на Съединението далеч не била достатъчна и твърде ограничена (...) Най-важният резултат от дейността на БТЦРК се оказал извършеният „преврат“ в общественото мнение. Широките народни маси начело с интелигенцията приели Съединението като основна политическа задача за момента (Митев/Mitev 1985: 193, 197);

Най-важният резултат обаче бил създадената политическа и психологическа готовност на широките народни маси (Дойнов/Doynov 1985: 343).

И в двата случая ролята на комитетската организация се осмисля като ефикасна по-скоро в плана на пропагандата, идеологическата консолидация на населението и подсигляването на политико-психологическата обработка на публичността. Представата за недостатъчната организационна ефикасност на комитета се доизгражда и в съседен пасаж от текста на Д. Дойнов:

БТЦРК е една стройна революционна организация, която, макар и не напълно завършена, се оказала – наред с подкрепата на княза и правителството на Петко Каравелов (...) годна да извърши бързо и успешно Съединението от 1885 г. (Дойнов/Doynov 1985: 345).

динение се обуславя и от икономически, социални и преди всичко – национални причини“, Дойнов, Д. Комитетите..., 260.

⁴⁷ Мотивът за егоистичната мотивираност на княза се среща и у И. Димитров: „за да разреши в собствен интерес сложните вътрешнополитически ситуации“, Димитров, И. Преди..., 118.

В случая нейерархичното подреждане на комитета, княза и каравелисткото правителство се свързва с останалия смисъл на откъса: комитетската дейтелност не е била напълно самостоятелна, напълно независима от политически, държавноинституционални и партийни фактори. Фактори, сред които изпъква милицията, доколкото късносоциалистическият съединизъм полага забележително много усилия именно за снемането и идеологическото осмисляне на съотношенията между комитета и войската.

Защо участието на източнорумелийската милиция в съзаклятието предизвиква толкова настоятелно внимание от страна на изследователите? Несъмнено в случая може да се провиди „типична за времето“ реакция спрямо неудобно трайното наследство на проникателно изследваното от Бойко Пенчев възрожденско туркофилство (Пенчев 2017: 11-58), странно еволюирало до българско самоуправление в османска провинция. С оглед на конкретните особености на късносоциалистическия съединизъм въпросът добива значимост преди всичко доколкото милицията представлява една от фундаменталните институции на проблемната румелийска квазидържавност:

Източнорумелийското управление отделя сериозно внимание на подготовката на българския офицерски кадър. За тази цел ежегодно се изпращат във военните академии в Русия, Италия и Франция млади български офицери. (Стателова/Statelova 1983: 104-105)

Съответно с това и в ранния етап от идейно-политическото си функциониране БТЦРК, отчитат изследванията, планира организирането на въоръжено народно въстание без организационното съучастничество на милицията или румелийския политически елит:

„Съединението трябвало да се осъществи чрез народно въстание, което ще начене от действията на дружини с чети“, които ще „увлекат населението“ (Митев/Mitev 1985: 209);

Според представите на дейците на БТЦРК въстанието ще се извърши по следния начин: явяват се въоръжени чети, образувани както в Южна България, така и навлезли от Княжеството, народът се вдига на бунт, а към него се присъединява и милицията (...) главно значение за успеха се отдава на вдигането на самото население (Димитров/Dimitrov 1985: 93).

Въстаническочетническата стратегия отрежда спомагателна, периферна, второстепенна роля на милицията, доколкото (поне на този етап, поне на хартия) комитетът следва националистическата идеология и отдава централно значение на изграждането на комитетската мрежа, въоръжаването и масовото бунтуване на народа.⁴⁸

Оттук и участието на държавните институции, каквато бива войската, може да се приема единствено постфактум (Митев/Mitev 1985: 204-206). Проблемът пред обяснителните стратегии на съединистките текстове възниква тогава, когато началният план за „народно въстание“ претърпява ревизия и накрая „събитията (...) се развили така, че войсковите части изиграли най-важна роля“ (Митев/Mitev 1985: 205).⁴⁹ Впрочем най-лесно историографските текстове сякаш допускат институционално-организационното обвър-

⁴⁸ По онова време поне по устав БТЦРК планира борбата да се „води от лица, несвързани с властващите или опозиционните партии“, Митев, Й. Съединението..., 177.

⁴⁹ Според оценката на Й. Митев „в случая [ранния план] е имало известно подценяване на ролята на войската“, задето ѝ се отреждала „помощна роля“, пак там: 210-211. Впоследствие изтъква като постижение това, че „БТЦРК успял да спечели за съединистката идея войската“, пак там: 439. Оценката за военно участие в Съединението на Е. Стателова е сходна: „Решително значение в това отношение има участието на войската, която предотвратява ненужните и опасни стълкновения и осигурява успеха на делото“, Стателова, Е. Съединението..., 28.

зване между комитета и севернобългарското правителство, представляващо единствената (макар и частично) суверенна българска държава:

За успеха на акцията е от изключително значение да се спечели съдействието на управляващите среди в княжеството. Делото е общонародно, а княжеското правителство – единственият официален представител на българските национални интереси (...) необходимостта да се осигури външна подкрепа на делото се осъзнава и от ръководителите на тайната революционна организация. (Стателова, Пантев/Statelova, Pantev 1985: 64, 67; Стателова/Statelova 1985: 23)

Очевидно същият механизъм няма как да се приложи към въвличането на милицията и румелийските политици в организационно-подготвителния процес, поради което например съавторската монография прибегва до обяснение, почиващо на прагматически съображения със създадите се *нови условия*:

На първо място трябвало да се спечели милицията, за да не се допусне сблъскване между вдигналите се народни маси и българската войска в областта (...) Старите методи на революционната борба се оказват неподходящи и неприложими при новите условия, когато трябвало да се реши един общобългарски въпрос в една българска страна с българско управление и българска войска (Стателова, Пантев/Statelova, Pantev 1985: 69, 71).⁵⁰

Подсигуряването на съдействието на милицията не произтича от слабост или непълнота на комитетските структури, а от хуманното желание да се избегнат насилствените междусобици между въстаниците и войската:

Задачата бе войската като цяло да се влее в народното движение, а не да се надхвват едни срещу други. Така стана и на практика. (Димитров/Dimitrov 1985: 116)⁵¹

Друго изтъквано съображение е спечелването на съдействието на княза чрез участието на милицията (двойно обвързване на комитета – с източнорумелийската войска и севернобългарския монархически институт):

Включването на майор Муткуров в делегацията трябвало да увери княза, че войската действа заедно с БТЦРК и следователно подготовката е напреднала и сериозна. (Стателова/Statelova 1985: 25)

В историографията изрично се отчита и описва тази промяна в политическия курс на БТЦРК от лятото на 1885 г., когато се счита, че комитетът окончателно установява тясното сътрудничество и си спечелва гаранциите на княз Александър и възприема по-задълбоченото посвещаване на офицери от милицията в делата на съзаклатието.⁵²

От историците сякаш единствено Д. Дойнов набляга върху активното съучастие на милицията в комитетските дела, без да прибегва до допълнителни оправдания и без изрично да привилегирова организационната роля на БТЦРК:

⁵⁰ Фреквентността на употребата на етнонима несъмнено демонстрира тревожност от евентуалното компрометиране на морално-идеалистическата неприкосновеност на народното дело.

⁵¹ „БТЦРК изработва окончателния план за действие (...) за съвместни действия на войската и народните въстанически чети“, като при това „решителният удар“ следва да „извършат чети от близките до Пловдив селища, а към тях да се присъедини и войската“. След това „въстаналият народ, подкрепен от войската, овладява правителствените учреждения“, пак там, 121, 125. При все това, както отбелязва същият текст, дискусията около участието на милицията „ще продължи до самото съединение“, пак там, 115; срв. също: „Колебанията на Николаев траели „чак до август 1885“, Митев, Й. Съединението..., 212-213. Също: Дойнов, Д. Комитетите..., 330-332, 339.

⁵² Й. Митев го назовава „идеологическия завой надясно“, Митев, Й. Съединението..., 195-196.

неточно и едностраничво е твърдението, че източнорумелийската войска просто била привлечена и взела еднократно участие в събитията на 6 септември. Точно обратното – една част от най-разпалените офицери не само се включили в работата на Централния комитет, но и пряко участвали и дори ръководели революционната и военната подготовка в Пловдив и областта. (Дойнов/Doynov 1985: 339)

Останалите монографисти по един или друг начин полагат усилия за оправдаването на включването на войската в качеството ѝ на източнорумелийска институция в народното движение. Й. Митев вкратце заявява, че участието на милицията „било закономерна последица от ролята и предназначението на новосъздадените въоръжени сили (...) освобождението и обединението на народа ни“ (Митев/Mitev 1985: 204). Според И. Димитров „[в] хода на подготовката на съединението степента на участие на войската нарастваше и това бе естествено“, доколкото според оценката му е неправилно да се „абсолютизира ролята на народните маси“ (Димитров/Dimitrov 1985: 126-127). Аргументът в случая отъждествява етнонационалната принадлежност с военнополитическата солидарност:

Войската бе също българска. Привличането ѝ с нищо не накърняваше революционната чистота, а даваше по-голяма сигурност за успех. (пак там/ ibidem: 127)

Нещо повече, за да обясни решението на комитета, текстът дори прибегва до твърде своеобразна аналогия с българската история от средата на XX век:

Дори в едно такова събитие с ясно изразен класов характер, какъвто бе Деветосептемврийското въстание през 1944 г., голямо значение за успеха му изигра обстоятелството, че в последния момент бе спечелена на страната на въстанието част от българската войска. (Димитров/Dimitrov 1985: 127-128)

Изобилната аргументация на цитираните текстове, включваща дори и „престижното“ типологично съпоставяне на Съединението и Девети септември, несъмнено носи печата на завишената проблематичност на въпроса за участието на милицията. Откъде произтича това завишаване на несигурността, извикващо преднамерено уплътнено обосноваване? Споменатото по-горе изказване на Г. Вълков може би съдържа един възможен ключ към интерпретацията на този казус, доколкото съполага в един и същи пасаж военното съучастие и юридико-политическото класифициране на Съединението:

Като неразделна част от българския народ в областта, като вярна на българските идеали, а не оръдие на Високата порта, съвсем нормално е милицията да бъде съпричастна към великото село, което се извършва за правата кауза и българите изобщо. Затова тя се и присъединява към въстаналия в областта народ и изиграва важна роля да бъде осъществено едно всебългарско въжделение (...) Все повече се избистря и схващането за характера на извършения на 6/18 септември акт. Квалифициран в миналото по най-различен начин: революция, юнионистка акция, преврат, въстание, авантюра, днес множеството автори стигат до убеждението, че това е нов, важен етап в националноосвободителните ни борби, продължение на националната ни революция за освобождение и обединяване на българския народ (Вълков/Valkov 1986: 10-11).

Нормалността на включването на милицията в предприетото дело (обяснена с националната съпринадлежност на комитетаджиите, народа и милицията) се обвързва с въпроса за спецификата на самото събитие, доколкото последното следва да се схваща като напълно снето в телеологията на национално-революционно-националноосвободителното движение като пореден негов *етап*, неговото продължение, израз или съсъд. Поради това са отречени интерпретациите, класифициращи Съединението с различни алтерна-

тивни названия. Й. Митев предприема сходно отсяване на термините чрез сходна реторическа тактика, въпреки че привилегирова различно название като правилно:

Съединението станало ярко продължение на националната революция. Поради нищожните жертви, с които била осъществена, наричаме я „безкръвна революция“. Всички други термини, влезли „в обръщение“ в историографията – „революционен акт от 6/18 септември“, „Румелийска революция“, „Пловдивска революция“ и др. са производни на това определение. Другите термини – „военен преврат“, „пронунциаменто“, „румелийска афера“ и т. н. пък – необосновани. (Митев/Mitev 1985: 254)

Събрани на едно място, отречените названия от текстовете на Г. Вълков и Й. Митев оформят следния списък: *революция, юнионистка акция, въстание, авантюра, военна акция, заговор, преврат, пронунциаменто, афера*. Многообразието от употребявани наименования може би е показателно само по себе си по въпроса за смисловата нерешимост на съединизма. Сега-засега нека се ограничи с допускането, че ако има някакъв споделен семантичен белег между посочените алтернативни названия, то вероятно той би трябвало да бъде моралната нееднозначност и/или импликацията за насилствено отнемане на властта. В списъка с отречените имена проличава голямото опасение на късносоциалистическия съединизъм: Съединението да бъде интерпретирано като проява на насилие, като силова промяна в управлението, лишена от морални основания. Оттук несъмнено произтича и завишената чувствителност на съединистките текстове към мястото на войската.⁵³ Посвещаването на милицията – както и историографското описание на този процес – рискува народната суверенна акция да стане уязвима за реинтерпретирането си като военен преврат. Нещо повече: при съединистката дейност на милицията една източнорумелийска държавна институция се обръща против останалите държавни институции. В такъв случай не само че ролята на народните маси започва да изглежда някак ограничена, но и самото движение започва застрашително да добива чертите на нещо, което с немалко основания би могло да се тълкува и като една типична *гражданска война*.

Гражданска война ли е Съединението – макар и маловажна, макар и краткотрайна? В случая от основно значение е начинът, по който се развиват събитията по време на противоборството между комитетското съзаклятие и източнорумелийското правителство. Има ли изобщо конфликт между двете страни? Възпротивява ли се правителството на Кръстевич на опитите за свалянето си от власт? И преди всичко – разказва ли късносоциалистическият съединизъм за такъв конфликт? Бързият отговор на тези въпроси винаги ще бъде положителен. Въпросът по-скоро е по какъв начин текстовете са склонни да описват и оценяват предприетите от правителството мерки. Според М. Стоянов са взети единствено „полумерки“ и правителството е било „изпреварено от събитията“ (Стоянов 1973: 198). И. Димитров също изобразява контрадействията на властта като инертни и пасивни:

Те разчитаха с някои превантивни мерки да парализират противниците си (...) Когато пък в разпорежданията на централната власт се проявяваше повече твърдост, изпълнението зависеше от местните органи на властта. А в огромното си мнозинство те не показваха служебно рвение (...) [директорите] даваха види-

⁵³ Понякога открито се артикулира това опасение, като препредават например определени изказвания на Захари Стоянов: „Захари Стоянов продължаваше да държи, че народът само трябва да катурне Източна Румелия, а войската да се намеси едва след това, и то за да въведе ред при свършения факт. По такъв начин пред цял свят ще се потвърди, че Съединението не е военен бунт срещу законната власт, а израз на волята и дело на самия народ“, Димитров, И. Преди..., 130-131.

мост на противодействие (...) практически не се противопоставяха на приближаващия ураган. (Димитров/Dimitrov 1985: 144-147)

Стателова и Пантев също оценяват мерките или като недостатъчни и закъснели, или като умишлено половинчати, или като продиктувани от принудителна задълженост на областното правителство:

Въпреки че не е посветено в конкретните планове на комитета, правителството на Народната партия усеща постепенната промяна в общественото настроение. Атакувано от високата порта, то взима някои мерки, за да ограничи съединисткото движение (...) Тези плахи мерки се оказват твърде закъснели и неефикасни (...) Въпреки строгите предупреждения на Високата порта той [Кръстевич] не взема сериозни мерки срещу съзаклятниците. Такова е поведението и на правителството. (Стателова, Пантев/Statelova, Pantev 1985: 73, 77)

Макар и някак неопределени в уточняването на степента на морална искреност в мотивацията на управниците, цитираните пасажии не им приписват особена свирепост, настойчивост или привързаност към властта. Другаде Стателова все така подчертава пасивната безучастност на управляващите: „На Народната партия като управляваща се пада ролята на ням свидетел на съединисткото движение и защитник на автономията“ (Стателова/Statelova 1983: 206). Управляващите са единствено *ням свидетел* на народното движение и безсилно-неволен *защитник* на Областта. Тази обобщително-идеализирана рамка обаче, както виждахме и досега, не може да попречи изследванията да споменават за определени силови действия, които властта предприема против комитетското революционно движение.⁵⁴ Най-подробното проследяване на ответните мерки на източнорумелийското правителство обаче несъмнено принадлежи на монографията на Йоно Митев. Още през периода на пълномощията румелийското правителство взима мерки против съединистката агитация на епископ Гervасий (Митев/Mitev 1985: 134-135). Сетне Й. Митев изрично се противопоставя на тезата за несъпротивлението на Кръстевич (която приписва на биографа му Марко Балабанов), твърдейки, че Кръстевич „се надявал на силата на Портата и на противодействието на Великите сили спрямо една съединистка акция“ (пак там/*ibidem*: 193). Оттук и нататъшното изложение детайлно проследява противодействията на правителството и административния апарат против комитетската пропаганда. Такова бива например създаването на „контравестник“, насочен против Захарий-Стояновия агитационен вестник „Борба“ и наречен с пародийното име „Борба за кокал“ (пак там/*ibidem*: 187). Също и влагането на държавни средства за контрапропаганда в българския и чуждоезичния печат (пак там/*ibidem*: 187-188). Кръстевич не се колебае и да извести Високата порта за подривната дейност на Коста Паница (пак там/*ibidem*: 208, 213). Безсъмнено в наратива на Й. Митев мерките на властта се третираат като сериозно вътрешнополитическо начинание:

Войска искали отвсякъде, за да закрепят някак положението. Но използването ѝ било рисковано, защото се знаели връзките на командирите с БТЦРК. (пак там/*ibidem*: 222)

Омиротворителната силова употреба на войската се обяснява като възпирана не от идеалите на хуманистично-патриотичната солидарност, а от несигурната лоялност на офицерските кадри, от практическите съображения на нерелевантността. След обявяването

⁵⁴ Стателова и Пантев например неколкократно ги отбелязват: Стателова, Е. А. Пантев. Съединението..., 60-61, 68, 75 и т. н. Негенцов и Банев отбелязват, че „въпреки многото арести и интернирания движението за съединение взело масов характер“, Негенцов, Хр. Ив. Банев. Образованието..., 21. „Властта обаче успява да влезе в дирите на съзаклятниците. Ето защо на 2/ 14 септември 1885 г. към с. Сестримо са изпратени жандармерия и кавалерийско подразделение“, Митев, Тр. „Ихтиманци...“, 75.

на Съединението освен това, твърди текстът на Митев, „[в]ажно значение имало и това, че онези жандармерийски офицери, които действували против Съединението, се осъзнали или пък се примирили и декларирали, че го приемат“. Дори посочва случая на капитан Кънев, „който проявил особено старание да не допусне Съединението“ (Митев/Mitev 1985: 246). Разгръща се недвусмислено старателно отхвърляната от болшинството от гореразгледаните исторически произведения теза: румелийските държавни структури действат тъкмо като такива, предприемат мерки за потушаването на народния бунт, за отбраната и съхраняването на политическото статукво. Мотивацията на жандармерийските офицери да приемат апостериори Съединението освен това се определя някак нееднопосочно: или като *осъзнаване* на правдивостта на делото (съпричастяване към общонародното дело), или като по-скоро принудително *примиряване* с едно нежелателно наложено състояние на нещата (последница от разразила се гражданска война). При това усилия се полагат не само от страна на институционално ангажираните дейци, но и от части от гражданската общественост – дори и единството на опълченско-поборническият контингент (на който обикновено се приписва уреждането на БТЦРК) в областта се поставя под въпрос и се допуска политическата му разделеност:

Разбира се, имало опълченци, които поддържали политиката, водена от управляващата Народна партия (пак там/*ibidem*: 175)⁵⁵.

Закономерно и след капитулацията на правителството текстът си позволява да отбележи известно съпротивление срещу резултатите от акцията от страна на дадени обществени среди, давайки пример с опитите за възпротивяване „на цанковистите в Северна България и София и на отделни консерватори в Южна България“, които при все това „не могли да окажат в момента никакво въздействие върху масите“ (пак там/*ibidem*: 252-254). Подчертано безрезултатни, тези форми на неприемане на проведената акция повтарят мотива за нееднородността на общественото-политическите становища и на последвалите реакции спрямо предполагаемо общонародно-всебългарското дело.

В този порядък хрониката на Й. Митев стига и до един от най-често премълчаваните епизоди от Съединението – престрелката между милицията и въстаниците от Чирпан край с. Калфата, където въстаниците са настигнати от „войсковата част“ на поручик Жейно Жейнов, „изпратена от Стара Загора по разпореждане на генерал фон Дригалски. В станалата престрелка били убити петима четници (...) Имало и пленени и малтретирани четници (...) Народното тържество [в Чирпан] (...) било твърде помрачено от докараните трупове на убитите четници“ (пак там/*ibidem*: 236-237). За престрелката споменава и И. Димитров:

Къщата, в която заседаваше революционният комитет, бе обградена. Откри се стрелба. Андонов и Стоянович се измъкнаха и се отправиха за Пловдив. Паница бе арестуван (...) Околийският началник съобщи в Пловдив, че иска още помощ. От Стара Загора му изпратиха 60 души под командване на поручик Жейно Жейнов (...) Убити бяха пет четници. Останалите, пленени, бяха подкарани обратно за Чирпан. (Димитров/Dimitrov 1985: 148-149)

Стателова и Пантев – също:

Осведомен за готвената акция, околийският началник Г. Овчаров извиква на помощ войска. Арестувани са някои от дейците на движението, а други успяват да

⁵⁵ Затова може би не без връзка с тази констатация по-късно Й. Митев твърди и че „След уверенията, че войската ще извърши най-важното, поручик В. Стефов като военен е могъл именно да вземе решение да напише възвание“ за въстание и да даде инструкции за „заграждане на Пловдив“ от въстанически дружини, пак там: 232. С други думи: „благодарение на преминаването на войската на страната на народа, правителството било поставено в безизходно положение“, пак там: 238.

избягат. При това положение се взема решение да не се вдига въстание в града, а събралите се въстаници да се насочат към Пловдив. Образуван е отряд, начело на който застават П. Гарванов, Ст. Филипов и Т. Пеев. Но още при с. Калфата (...) чирпанският отряд е настигнат от войскава част под командата на поручик Ж. Жейнов. Завързва се престрелка, в която загиват петима четници, някои са пленени, а останалите се разпръскват. Това е единственото стълкновение между въстаналия народ и войската при провъзгласяване на Съединението. (Стателова, Пантев/Statelova, Pantev 1985: 76-77)

Несъмнено кръвопролитното стълкновение между отряда на поручик Жейнов и въстаниците трудно се вписва в стереотипа на *безкръвната революция*, на общонародно-единодушното възприемане на съединистката кауза и естествено-нормалното национално единство на народа и войската. Както проличава от приведените пасажии, повечето автори избягват да се спират подробно на инцидента, както избягват и да го подлагат на историсофски интерпретации. Причините за това са лесни за извеждане: кръвопролитие то няма как да се съгласува с представата за безпроблемно проведено общобългарско дело, ако не се подложи на особено противоречаща с идеологемите на хуманизма редукция. Съединението се е извършило чрез насилие, включително и чрез отнемане на човешки живот. Нещо, което авторите признават, но едновременно с това се опитват да капсулират етическите му следствия, като се отказват да коментират идейно-политическите стойности на чирпанския инцидент. Те ограничават разказите си за проявата на насилие през Съединението до убийството на Райчо Николов в Пловдив в деня след акцията от румелийския лоялист Костадин Тодоров и последвалото убийство на самия Тодоров:

[Костадин Тодоров е] лице, с което ще е свързан и единичният кървав инцидент в Пловдив по време на Съединението (...) Началникът на станцията Костадин Тодоров, бивш опълченец, бе един от малцината, които проявяваха непонятна преданост към източнорумелийската власт (...) [заедно с Райчо Николов] [т]ова бяха двете жертви на Пловдив по време на Съединението (Димитров/Dimitrov 1985: 154, 161).⁵⁶

Реторическият похват на И. Димитров предполага заобикалянето на коментара за чирпанската престрелка и ограничаването на кръвопролитията до случайния инцидент между Р. Николов и К. Тодоров именно защото той остава единична случка, случайност, произтичаща от системните процеси на съединисткото движение. Случай, който не се свързва с предхождащите същинското Съединение противоборства между властта и комитетските дейци, които, дори и да се отчитат, винаги следва да бъдат изтъквани ако ли не като мирни, то поне като *безкръвни*. Престрелката край с. Калфата дори не се маркира като изключение, тя направо бива изключена от конфигурацията на събитията. Причините за това на този етап от изложението са самоочевидни: кървавата престрелка в Чирпанско дава основания за реинтерпретирането на Съединението в юридико-политически план не само като *военен преврат*, но и като краткотрайна *граж-*

⁵⁶ Стателова и Пантев са още по-пестеливи при описанието си на произшествието: „Само една вест помрачава всеобщата радост (...) Нелеп куршум покосява живота на многозаслужилия борец за българската свобода (...) Райчо Николов“, Стателова, Е. А. Пантев. Съединението..., 78. М. Стоянов също съкращава жертвите до една единствена: „Съединението, извършено бързо, успешно и безкръвно – единствена негова жертва падна капитан Райчо Николов, застрелян от началника на пощата Тодоров – бе посрещнат с възторг от целия български народ“, Стоянов, М. Когато..., 199. В научнопопулярния очерк Стателова само мимоходом споменава „убития Р. Николов“ и че „военнореволюционната акция“ протича „без особени трудности“, Стателова, Е. Съединението..., 28.

данска война. Единственият, който включва инцидента, макар и накратко, в обобщението си за протичането на Съединението, е Йоно Митев:

Факт е: в Пловдив Съединението било извършено без особени трудности (...) единствено той [Райчо Николово] и убитите в Чирпанско 5 въстаници били изкупителните жертви на Съединението (Митев/Mitev 1985: 245-246).⁵⁷

Впрочем още в по-ранната си книга Й. Митев отново свързва инцидента между Р. Николов и К. Тодоров и престрелката в Чирпанско като елементи на свързан наратив за кръвопролитията през Съединението като системно закономерно историческо явление.⁵⁸ Фразеологизмът на *изкупителните жертви* следва да смекчи ефекта от употребата на насилие и отнемането на живота, като го снабди с етическото оправдание на патриотично целесъобразна саможертва. Предоставя се реторико-аксиологически механизъм, чрез който насилието едновременно се въгражда в съединисткия разказ (за разлика от механизмите на изключването или отхвърлянето) и се сменя като необходима част от националноисторическия разказ, като от своя страна обаче разтваря подстъпите към възможността за реинтерпретирането на смисъла и логиката на този разказ.

Жертвоприносителната митологема предполага елемента на някаква вина, осъдителна грешка, морална неизправност, нецелесъобразна тяга, която наново довежда до подкопаването на предполагаемо-желателната аксиологическа безупречност на съединисткото движение и бележи неговата вътрешна множественост и несамотъждественост. Последната от своя страна води със себе си и момента на *потенциалността* на историческото събитие, която произвежда смисловата му нерешимост и подрива опитите за установяването му било като националноидеологически триумф, било като завършено историографско понятие.

ЛИТЕРАТУРА

- Бурмов, Косев, Христов 1978: *Бурмов, Ал., Д. Косев, Хр. Христов*. История на България за X-XI клас на общообразователните трудово-политехнически училища. София: Народна просвета (Byrmov, Kosev, Hristov 1978: *Byrmov Al., D. Kosev, Hr. Hristov*. Istoria na Balgaria za X-XI klas na obshtoobrazovatelните трудово-политехнически uchilishta. Sofia: Narodna prosveta).
- Вълков 1986: *Вълков Г.* Встъпителни думи. – В: Съединението 1885 г. и неговата военна защита. Сборник. София: Военно издателство (Valkov 1986: *Valkov G.* Vstapitelni dumi. – In: Saedinenieto 1885 g. i negovata voenna zashtita. Sbornik. Sofia: Voенно izdatelstvo).
- Гюзелев, Косев, Георгиев 1984: *Гюзелев, В., К. Косев, Г. Георгиев*. История на България за XI клас на единните средни политехнически училища. София: Народна просвета (Gyuzelev, Kosev, Georgiev 1984: *Gyuzelev, V., K. Kosev, G. Georgiev*. Istoria na Balgaria za XI klas na edinnite sredni politehnicheski uchilishta. Sofia: Narodna prosveta).

⁵⁷ Странното е, че за разлика от И. Димитров той не брои Костадин Тодоров или поне не го смята за част от „изкупителните жертви“.

⁵⁸ „Само тук-там станаха малки кръвопролития. В Чирпан съединистката дружина отстъпи на север, като при село Калфата стана стълкновение с една войскава част, чийто командир беше останал верен на старото правителство. Убити бяха няколко въстаници. В Пловдив правителственият агент Костадин Тодоров стреля срещу майор Райчо Николов и го уби. Убиецът беше заловен от народа и убит на място. Незначителни спхватки станаха и в други селища, но общо взето, Съединението беше извършено без проливане на кръв. Причината за това беше тази, че грамадното мнозинство от народа, а също така и голяма част от офицерството със своите войскове части прегърнаха съединистката идея. Тези, които бяха против, като видяха общонародния характер на движението, се примириха“, Митев, Й. Въстаници..., 188.

- Дерида 1998: *Дерида, Жак*. Писмеността и различието. София: Наука и изкуство (Derida 1998: *Derida Zhak*. Pismenostta i razlichieto. Sofia: Nauka i izkustvo).
- Димитров 1985: *Димитров, Илчо*. Преди 100 години. Съединението. София: ДИ „Септември“ (Dimitrov 1985: *Dimitrov, Ilcho*. Predi 100 godini. Saedinenieto. Sofia: DI Septemvri).
- Димитров, Исусов, Шопов 1986: *Димитров, Илчо, Мито Исусов, Йордан Шопов*. История на България за X клас на единните средни политехнически училища. София: Народна просвета (Dimitrov, Isusov, Shopov 1986: *Dimitrov, Ilcho, Mito Isusov, Yordan Shopov*. Istoria na Balgaria za X klas na edinnite sredni politehnicheski uchilishta. Sofia: Narodna prosveta).
- Димитров 1987: *Димитров, Илчо*. Епоха 1885. София: Народна младеж (Dimitrov 1987: *Dimitrov, Ilcho*. Epoha 1885. Sofia: Narodna mladezh).
- Дойнов 1985: *Дойнов, Д.* Комитетите „Единство“. София: Наука и изкуство (Doynov 1985: *Doynov, D.* Komitetite nEdinstvo“. Sofia: Nauka i izkustvo).
- Еленков 2008: *Еленков, Иван*. Културният фронт. София: Институт за изследване на близкото минало (Elenkov 2008: *Elenkov, Ivan*. Kulturniyat front. Sofia: Institut za izsledvane na blizkoto minalo).
- Манолова 1976: *Манолова, М.* Русия и конституционното устройство на Източна Румелия. София: Издателство на БАН (Manolova 1976: *Manolova, M.* Rusia i konstitutsionното ustroystvo na Iztochna Rumelia. Sofia: Izdatelstvo na BAN).
- Митев 1969: *Митев, Йоно*. Въстаници и доброволци. София: Военно издателство (Mitev 1969: *Mitev, Yono*. Vastanitsi i dobrovoltsi. Sofia: Voenno izdatelstvo).
- Митев 1985: *Митев, Йоно*. Съединението. Пловдив: Христо Г. Данов (Mitev 1985: *Mitev, Yono*. Saedinenieto. Plovdiv: Hristo G. Danov).
- Митев 1986: *Митев Тр.* Ихтиманци в борбата за Съединението на Северна и Южна България. –В: Съединението 1885 г. и неговата военна защита. Сборник. София: Военно издателство, 62-79 (Mitev 1986: *Mitev, Tr.* Ihtimantsi v borbata za Saedinenieto na Severna i Yuzhna Balgaria. –In: Saedinenieto 1885 g. i negovata voenna zashtita. Sbornik. Sofia: Voenno izdatelstvo, 62-79).
- Негенцов, Банев 1959: *Негенцов, Хр., Ив. Банев*. Образованието в Източна Румелия (1878-1885 г.). София: Издателство на БАН (Negentsov, Banev 1959: *Negentsov, Hr., Iv. Banev*. Obrazovaniето v Iztochna Rumelia (1878-1885 g.). Sofia: Izdatelstvo na BAN).
- Пенчев 2017: *Пенчев, Б.* Цариград и пространственото конструиране на българската национална идентичност през XIX век. –В: Спорните наследства. София: Литературен вестник. (Penchev 2017: *Penchev, B.* Tsarigrad i prostranstvenoto konstruirane na balgarskata natsionalna identichnost prez XIX vek. – In: Spornite nasledstva. Sofia: Literaturen vestnik).
- Петров 2021: *Петров, Пл.* Изкуство и власт в България през 70-те години на XX век. София: УИ „Св. Климент Охридски“ (Petrov 2021: *Petrov, Pl.* Izkustvo i vlast v Balgaria prez 70-te godini na XX vek. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“).
- Стателова 1983: *Стателова, Ел.* Източна Румелия. София: Издателство на ОФ (Statelova 1983: *Statelova, El.* Iztochna Rumelia. Sofia: Izdatelstvo na OF).
- Стателова 1985: *Стателова, Ел.* Съединението на Княжество България и Източна Румелия. София: Издателство на ОФ (Statelova 1985: *Statelova, El.* Saedinenieto na Knyazhestvo Balgaria i Iztochna Rumelia. Sofia: Izdatelstvo na OF).
- Стателова, Пантев 1985: *Стателова, Ел., А. Пантев*. Съединението на Княжество България и Източна Румелия. София: ДИ Народна просвета (Statelova, Pantev 1985:

- Statelova, El., A. Pantev. Saedinenieto na Knyazhestvo Balgaria i Iztochna Rumelia. Sofia: Narodna prosveta).*
- Стоянов 1973: *Стоянов, Маньо. Когато Пловдив беше столица. София: Издателство на ОФ (Stoyanov 1973: Stoyanov, M. Kogato Plovdiv beshe stolitsa. Sofia: Izdatelstvo na OF).*
- Сукарев 2015: *Сукарев, Видин. Честванията на 100-годишнината от Съединението в Пловдив. –В: Съединението на България от 1885 г. – 130 години по-късно. Годишник на Регионален исторически музей – Пловдив, Книга десета. Пловдив: Регионален исторически музей – Пловдив, 57-64 (Sukarev 2015: Sukarev, Vidin. Chestvaniyata na 100-godishninata ot Saedinenieto v Plovdiv. – In: Saedinenieto na Balgaria ot 1885 g. – 130 godini po-kasno. Godishnik na Regionalen istoricheski muzey – Plovdiv, Kniga deseta. Plovdiv: Regionalen istoricheski muzey – Plovdiv, 57-64).*
- Танкова, Палангурски 2015: *Танкова, В., М. Палангурски. Между матрицата и дискурса: българската историография за Съединението. –В: Съединението на България от 1885 г. – 130 години по-късно. Годишник на Регионален исторически музей – Пловдив, Книга десета. Пловдив: Регионален исторически музей – Пловдив, 18-32 (Tankova, Palangurski 2015: Tankova, V., M. Palangurski. Mezhdumatriitsata i diskursa: balgarskata istoriografia za Saedinenieto. –In: Saedinenieto na Balgaria ot 1885 g. – 130 godini po-kasno. Godishnik na Regionalen istoricheski muzey – Plovdiv, Kniga deseta. Plovdiv: Regionalen istoricheski muzey – Plovdiv, 18-32).*
- Чолпанов 1985: *Чолпанов Борис. Славата на България. София: Военно издателство (Cholpanov 1985: Cholpanov, B. Slavata na Balgaria. Sofia: Voенno izdatelstvo).*
- Derrida 1972: *Derrida, Jacques. Marges de la philosophie. Paris: Editions de Minuit.*
- Rigney 1990: *Rigney, Ann. The Rhetoric of Historical Representation. Cambridge: Cambridge University Press.*
- Rigney 2001: *Rigney, Ann. Imperfect Histories. Ithaca, New York: Cornell University Press.*
- White 1973: *White, Hayden. Metahistory. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.*